

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра фінансів

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

(підпис)
«___» _____ 202_ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня бакалавра
зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
за освітньою програмою «Фінанси, фінансовий менеджмент та страхування»
на тему «Доходи місцевих бюджетів: оптимізація формування та резерви
зростання»

Виконавець:

студентка 1 групи 4 курсу ФФБС
Грубник Олена Миколаївна _____
/підпис/

Науковий керівник:

д.е.н., професор
Мельник Віктор Миколайович _____
/підпис/

ОДЕСА – 2026 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні основи формування доходів місцевих бюджетів.....	6
1.1 Доходи місцевих бюджетів у теорії фінансів: сутність та класифікація.....	6
1.2 Нормативно-правове регулювання формування доходів місцевих бюджетів в Україні.....	15
1.3 Зарубіжний досвід формування та оптимізації доходів місцевих бюджетів.....	22
Розділ 2. Доходи місцевих бюджетів в Україні: управління, стан та структура.....	27
2.1 Аналіз динаміки та структури доходів місцевих бюджетів в Україні.....	27
2.2 Ефективність адміністрування доходів місцевих бюджетів в Україні.....	33
2.3 Виявлення резервів зростання та проблем формування доходів місцевих бюджетів в Україні.....	44
Розділ 3. Оптимізація формування доходів місцевих бюджетів в Україні...50	50
3.1 Методи та інструменти підвищення ефективності акумуляції доходів місцевих бюджетів.....	50
3.2 Використання внутрішніх та зовнішніх резервів зростання доходів місцевих бюджетів в Україні.....	54
Висновки.....	67
Список використаних джерел.....	70

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах фінансової децентралізації, економічної нестабільності та воєнного стану в Україні особливої актуальності набувають питання формування доходів місцевих бюджетів і забезпечення фінансової стійкості територіальних громад. Доходи місцевих бюджетів є основою фінансової автономії органів місцевого самоврядування та важливим інструментом реалізації соціально-економічної політики на місцевому рівні. Ефективність формування доходної бази територіальних громад безпосередньо впливає на рівень забезпечення населення публічними послугами, розвиток місцевої інфраструктури та можливості економічного розвитку регіонів.

Сучасні умови функціонування бюджетної системи України характеризуються значними викликами, пов'язаними зі зниженням економічної активності, міграційними процесами, скороченням податкової бази та зростанням навантаження на місцеві бюджети. Особливо гостро ці проблеми проявилися в умовах повномасштабної війни, що спричинила необхідність пошуку нових механізмів зміцнення фінансової спроможності територіальних громад. Водночас процеси фінансової децентралізації відкрили нові можливості для підвищення ролі власних доходів місцевих бюджетів та удосконалення системи управління бюджетними ресурсами.

Питання формування доходів місцевих бюджетів досліджували у своїх працях такі вітчизняні науковці, як І. Чугунов, К. Павлюк, В. Письменний, Ю. Пасічник, Л. Першко та інші. Проте сучасні економічні умови, воєнний стан та трансформація міжбюджетних відносин зумовлюють необхідність подальшого дослідження проблем формування доходної бази місцевих бюджетів і пошуку резервів її зростання.

Метою кваліфікаційної роботи є аналіз теоретичних засад формування доходів місцевих бюджетів та розробка напрямів їх оптимізації і нарощування.

Для досягнення поставленої мети у роботі визначено такі завдання:

- дослідити сутність та класифікацію доходів місцевих бюджетів;
- визначити роль доходів місцевих бюджетів у забезпеченні фінансової автономії територіальних громад;
- проаналізувати динаміку та структуру доходів місцевих бюджетів України;
- оцінити ефективність адміністрування доходів місцевих бюджетів;
- з'ясувати вплив фінансової децентралізації на формування доходної бази місцевих бюджетів;
- визначити основні проблеми формування доходів місцевих бюджетів в умовах воєнного стану;
- дослідити методи та інструменти підвищення ефективності доходів місцевих бюджетів;
- обґрунтувати напрями вдосконалення системи управління доходами місцевих бюджетів України.

Об'єктом дослідження є процес формування доходів місцевих бюджетів України.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних аспектів формування доходів місцевих бюджетів і забезпечення фінансової спроможності територіальних громад.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема методи аналізу і синтезу, порівняння, узагальнення, класифікації, системного та функціонального підходів. Для оцінки динаміки та структури доходів місцевих бюджетів застосовано статистичні, графічні та аналітичні методи дослідження.

Інформаційною базою дослідження стали наукові праці та монографії вітчизняних і зарубіжних учених з питань місцевих фінансів і бюджетної децентралізації, Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, нормативно-правові акти України, статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Державної податкової служби України, аналітичні матеріали щодо виконання місцевих бюджетів та результати наукових досліджень з проблематики формування доходів місцевих бюджетів.

За темою дослідження було опубліковано: Грубник О.М. Доходи місцевих бюджетів та їх оптимізація. Актуальні аспекти сучасної статистичної науки і практики : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. пам'яті проф. А.З.Підгорного, 12 червня 2026 р. Одеса: ОНЕУ, 2026.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

1.1 Доходи місцевих бюджетів у теорії фінансів: сутність та класифікація

У сучасному етапі розвитку бюджетної системи дедалі більшої ваги набувають численні виклики, зокрема економічна нестабільність, наслідки воєнних подій, активні соціально-демографічні трансформації та постійні зміни нормативно-правового середовища. У структурі публічних фінансів місцеві бюджети виступають ключовим елементом, оскільки саме вони формують фінансову основу для забезпечення пріоритетних соціальних, економічних та інфраструктурних потреб територіальних громад [1].

Система місцевого самоврядування наділена широким колом повноважень, реалізація яких є неможливою без належного фінансового підґрунтя. Саме акумулювання ресурсів у місцевих бюджетах забезпечує базові умови для функціонування та розвитку органів місцевого самоврядування, відкриваючи перед громадами можливості для економічного, соціального та правового зростання.

Органи місцевого самоврядування виконують значний обсяг функцій, що потребують стабільного фінансового забезпечення. Через процес формування та концентрації фінансових ресурсів у місцевих бюджетах створюється необхідна фінансово-економічна база для вирішення питань місцевого значення. Це, у свою чергу, забезпечує існування інституту місцевого самоврядування та формує передумови для розвитку економічних, соціальних, правових і інфраструктурних можливостей територіальних громад [2, с. 259]. Таким чином, доходи місцевих бюджетів є фундаментом децентралізації та визначальною умовою ефективного виконання повноважень органами місцевої влади. Водночас сучасні виклики, зокрема

військова агресія, масштабні міграційні процеси, інфляційний тиск і скорочення бюджетних надходжень через зменшення кількості платників податків, які втратили роботу або можливість здійснювати підприємницьку діяльність, суттєво ускладнюють забезпечення фінансової стійкості та належного рівня бюджетного фінансування на місцевому рівні.

Поглиблене осмислення економічної природи доходів місцевих бюджетів в умовах посилення проблем фінансової спроможності територіальних громад здатне суттєво покращити якість формування бюджетної політики та підвищити результативність її реалізації на місцевому рівні. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають дослідження, спрямовані на з'ясування теоретичних засад і функціонального призначення доходів місцевих бюджетів.

Аналіз наукових підходів до визначення сутності доходів місцевих бюджетів свідчить про відсутність єдиного підходу до їх трактування, що зумовлено складністю та багатовимірністю цієї економічної категорії.

Зокрема, Юрій Пасічник визначає доходи місцевих бюджетів як «...сферу економічних відносин суспільства, пов'язану з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів на регіональному рівні, які застосовуються органами місцевої влади для реалізації поточних і стратегічних завдань розвитку територій» [3, с. 360]. У цьому підході автор акцентує увагу на трьох ключових аспектах:

- ~ системі економічних відносин;
- ~ фінансових ресурсах;
- ~ коштах, що перебувають у розпорядженні органів місцевої влади.

Подібну за змістом інтерпретацію пропонують Володимир Янковський та Микола Шендригоренко, які розглядають доходи місцевих бюджетів як «...сукупність фінансових відносин, що виникають у процесі розподілу частини валового внутрішнього продукту з метою формування цільових грошових фондів на державному та місцевому рівнях, призначених для фінансування функцій і зобов'язань органів влади відповідно до чинного

законодавства» [4, с. 332]. У запропонованому визначенні додатково підкреслюється нормативно-правовий аспект використання таких доходів, зокрема їх спрямованість на забезпечення функцій органів місцевого самоврядування, регламентованих законодавством.

Через систему грошово-економічних відносин, у процесі яких здійснюється формування, розподіл і подальше використання фінансових ресурсів на регіональному рівні, забезпечується розвиток територій та підвищення ефективності діяльності органів місцевої влади [5, с. 298], сутність досліджуваної категорії розкриває Михайло Кульчицький.

Схоже за змістовим наповненням трактування доходів місцевих бюджетів подає Людмила Коренюк. У її підході акцент зроблено на таких ключових положеннях:

- ~ економічні відносини;
- ~ фінансові ресурси регіонального рівня;
- ~ цільове спрямування на виконання функцій органів місцевого самоврядування [6, с. 665].

Варто відзначити позицію Віталій Письменний, який пов'язує формування доходів місцевих бюджетів із процесами розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту [7, с. 20]. Учений підкреслює, що такі процеси характеризуються грошовою природою, безперервністю та орієнтацією на забезпечення ефективного функціонування органів влади [5, с. 20]. У свою чергу, Михайло Тарасюк та Олександр Сироветник також визначають валовий внутрішній продукт як базове джерело формування доходів місцевих бюджетів, зростання якого сприяє зміцненню та стабілізації економічної системи [8, с. 95].

У монографічному дослідженні «Бюджетна стратегія держави» [9] Віктор Макогон розглядає доходи бюджетів як систему економічних відносин, що виникають у процесі формування грошових ресурсів у дохідній частині бюджету з метою забезпечення виконання функцій і завдань органів державної влади та місцевого самоврядування. Ці ресурси формуються на

безповоротній і безоплатній основі та представлені податковими і неподатковими надходженнями [9, с. 106]. Таким чином, у науковій літературі досліджувана категорія одночасно розглядається як система економічних відносин і як сукупність грошових ресурсів, що використовуються для виконання функцій органів місцевої влади.

Наведені вище наукові підходи ґрунтуються на теорії економічних відносин, відповідно до якої доходи місцевих бюджетів розглядаються як результат суспільно-економічної взаємодії. Це дає підстави стверджувати, що доходи місцевих бюджетів є складним соціально-економічним явищем, яке проявляється через систему відносин, пов'язаних із формуванням та розподілом вартості на рівні адміністративно-територіальних одиниць.

Авторський колектив підручника «Бюджетна система» [10] розглядає доходи бюджету, зокрема й місцевих бюджетів, як економічну категорію, що являє собою «економічні (грошові) відносини, пов'язані з розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту з метою формування та використання централізованого фонду грошових коштів...» [10, с. 252] (рис. 1.1).

Рис. 1.1 Відносини, що пов'язані із формування доходів місцевих бюджетів

Джерело: узагальнено автором [10, с.253]

Узагальнюючи наведені підходи, можна стверджувати, що в науковій літературі доходи місцевих бюджетів розглядаються як об'єктивна

економічна категорія. Водночас дослідники підкреслюють їх матеріальну форму, яка проявляється у вигляді фінансових (грошових) ресурсів, що перебувають у розпорядженні органів місцевого самоврядування. Таким чином, теоретичне розуміння доходів базується на концепції фінансової автономії, що передбачає здатність місцевої влади самостійно формувати та використовувати власні фінансові ресурси.

У монографічному дослідженні «Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки» [11] Ігор Чугунов розглядає доходи місцевих бюджетів як активний механізм акумулювання фінансових ресурсів, якими розпоряджаються органи місцевого самоврядування. Учений обґрунтовує, що «доходи місцевих бюджетів виступають ключовим елементом системи місцевих фінансів та важливою складовою загальнодержавної бюджетної системи. Вони відображають сукупність фінансових відносин, що виникають як між державним і місцевими бюджетами, так і між окремими місцевими бюджетами» [11, с. 87].

Комплексний аналіз структури та особливостей функціонування доходів місцевих бюджетів здійснено Катерина Павлюк. Авторка підкреслює, що формування системи основних джерел надходжень до місцевих бюджетів, а також механізмів їх мобілізації, безпосередньо визначається принципами організації бюджетної системи держави та стратегічними пріоритетами розвитку суспільства на відповідних етапах. У науковий обіг дослідниця вводить поняття «система доходів місцевих бюджетів» [12, с. 24], яке визначається як сукупність різних видів надходжень, що формуються різноманітними способами та у взаємозв'язку становлять цілісну фінансову систему [12, с. 24]. Така система виконує широкий спектр функцій — від стимулювання ефективності економічного виробництва та забезпечення соціального захисту населення до підтримки розвитку соціальної інфраструктури. Окремо наголошується, що обсяг доходів місцевих бюджетів має відповідати обсягу повноважень і завдань, покладених на органи місцевого самоврядування [12, с. 24].

Погляди Катерина Павлюк знаходять підтримку серед інших науковців. Зокрема, Тетяна Бондарук та Ірина Мельничук розглядають доходи місцевих бюджетів як важливий інструмент стимулювання державного розвитку та фінансову основу ефективного функціонування системи місцевого самоврядування [13, с. 47]. У свою чергу, Світлана Батажок акцентує увагу на тому, що доходи місцевих бюджетів є вагомим чинником, який сприяє соціально-економічному розвитку територіальних громад [14, с. 143].

Особливу наукову цінність мають положення, викладені у монографічному дослідженні «Теоретико-методологічні аспекти зміцнення та розвитку місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації» [15]. Людмила Першко здійснює поділ доходів місцевих бюджетів на дві основні групи: ті, що забезпечують виконання власних повноважень органів місцевого самоврядування, та ті, що спрямовуються на реалізацію делегованих державою функцій органів виконавчої влади [15, с. 25]. На думку авторки, саме доходи місцевих бюджетів визначають спроможність місцевої влади реалізовувати стратегічні цілі та завдання регіонального розвитку через належне забезпечення необхідними фінансовими ресурсами [15, с. 109].

У свою чергу, Віталій Письменний здійснив комплексне дослідження доходів місцевих бюджетів, застосувавши багатовимірний підхід до їх аналізу: «за сутністю як економічне явище, за змістом, за формою, правовою ознакою та функціональним призначенням» [7, с. 21] (рис. 1.2).

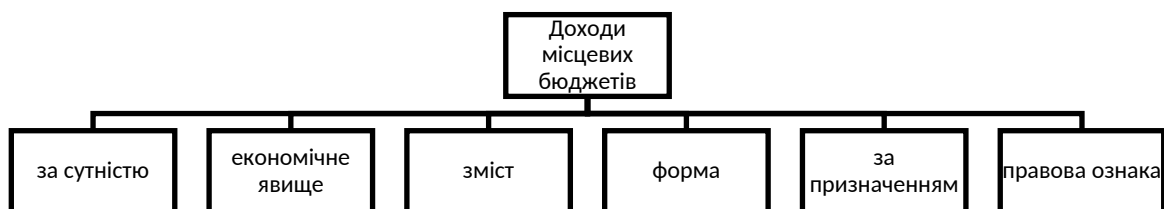

Рис. 1.2 Підходи до трактування поняття «доходи місцевих бюджетів»

Джерело: узагальнено автором [7, с.21]

Віталій Письменний зазначає, що сутність доходів місцевих бюджетів проявляється через систему взаємовідносин, які виникають у процесі їх формування, надходження до бюджетів та подальшого використання в інтересах територіальних громад.

Розглядаючи поняття «явище» з позицій філософського підходу, дослідник інтерпретує доходи місцевих бюджетів як «грошові потоки, що забезпечують формування централізованих фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні органів місцевого самоврядування. При цьому такі потоки не мають обмежень за територією, суб'єктами чи часовими рамками» [7, с. 21].

Матеріальна складова доходів місцевих бюджетів проявляється через їх практичне втілення, тобто у вигляді реальних бюджетних коштів, які акумулюються у відповідних бюджетах. Щороку органи місцевої влади затверджують бюджетні показники, де визначаються обсяги доходів і напрями їх використання, зокрема у сферах соціального захисту, освіти, економічної діяльності та охорони здоров'я. Наявність достатнього фінансового ресурсу забезпечує органам місцевого самоврядування можливість якісного надання публічних послуг, реалізації соціальних та інфраструктурних проєктів, стимулювання економічного розвитку територій, а також підвищення рівня життя населення громад.

Віталій Письменний визначає форму доходів місцевих бюджетів як встановлену законодавством сукупність усіх видів податкових і неподаткових надходжень, що доповнюються міжбюджетними трансфертами [7, с. 21].

Для більш повного розуміння сутності доходів місцевих бюджетів важливо також окреслити їх основне призначення, яке полягає у забезпеченні органів місцевого самоврядування прогнозованими та стабільними фінансовими ресурсами, достатніми для виконання покладених на них функцій [7, с. 21].

Правове регулювання доходів місцевих бюджетів передбачає щорічний розгляд і затвердження їх обсягів рішеннями сесій місцевих рад. Такі рішення є нормативно-правовими актами, що регулюють бюджетні відносини, пов'язані з формуванням доходної частини місцевого бюджету та її використанням, і мають обов'язкову силу на відповідній території.

Критичне узагальнення сучасних підходів вітчизняних науковців до трактування сутності доходів місцевих бюджетів дозволяє зробити висновок про їх визначальну роль. Вони виступають не лише фінансовою основою розвитку територіальних громад, а й ключовою передумовою соціально-економічного зростання відповідних територій. Крім того, стабільне збільшення доходів місцевих бюджетів є важливою умовою ефективної реалізації бюджетної політики на місцевому рівні, що проявляється у спроможності органів самоврядування забезпечувати населення необхідними суспільними послугами.

Важливим аспектом теоретичного осмислення сутності доходів місцевих бюджетів є їх системна класифікація, яка дозволяє глибше розкрити структуру дохідної бази, механізми її формування та функціональне призначення в умовах фінансової децентралізації. У фінансовій науці та практиці бюджетного регулювання доходи місцевих бюджетів класифікуються за низкою ознак, серед яких ключовими є економічний зміст, джерела формування, правовий статус та порядок закріплення за бюджетами [16; 17].

Передусім, відповідно до норм Бюджетний кодекс України, доходи місцевих бюджетів поділяються на податкові, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом та міжбюджетні трансферти [16]. Такий підхід відображає офіційну бюджетну класифікацію доходів і є базовим для організації бюджетного процесу.

Податкові надходження становлять основну частину доходів місцевих бюджетів і включають загальнодержавні та місцеві податки і збори. Відповідно до Податкового кодексу України, до місцевих податків належать

податок на майно (зокрема плата за землю та податок на нерухоме майно) та єдиний податок, тоді як місцеві збори включають туристичний збір і збір за місця для паркування транспортних засобів [17]. Їх значення полягає у формуванні фінансової автономії територіальних громад та стимулюванні розвитку місцевої економічної бази.

Неподаткові надходження охоплюють доходи від використання майна комунальної власності, адміністративні збори та платежі, штрафи, санкції та інші надходження, що не мають податкового характеру [16]. Ця група доходів характеризується меншою стабільністю порівняно з податковими надходженнями, проте відіграє важливу роль у диверсифікації дохідної бази місцевих бюджетів.

Окрему групу становлять міжбюджетні трансферти, які включають дотації, субвенції та інші форми фінансової допомоги з державного бюджету. Вони спрямовані на вирівнювання фінансової спроможності територій, забезпечення виконання делегованих повноважень та реалізацію державних програм на місцевому рівні [16; 18].

У теорії фінансів важливого значення набуває класифікація доходів за правовим статусом та порядком закріплення, відповідно до якої виділяють власні та закріплені доходи місцевих бюджетів [19].

Власні доходи — це надходження, що формуються на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці та повністю залишаються у розпорядженні місцевих органів влади. Вони є ключовим індикатором фінансової самостійності місцевого самоврядування, оскільки забезпечують можливість самостійного прийняття рішень щодо використання фінансових ресурсів [19].

Закріплені доходи — це загальнодержавні податки і збори або їх частки, які на постійній основі закріплюються за відповідними місцевими бюджетами згідно із законодавством. Їх існування забезпечує стабільність дохідної бази та передбачуваність бюджетного планування [16; 19].

З позицій функціонального призначення доходи місцевих бюджетів також поділяються на ті, що забезпечують виконання власних повноважень органів місцевого самоврядування, та доходи, спрямовані на фінансування делегованих державою повноважень [18].

Крім того, у науковій літературі застосовуються й інші класифікаційні ознаки, зокрема: за стабільністю надходжень (стабільні та нестабільні), за регулярністю отримання (постійні та разові), за економічною природою (первинні та вторинні), а також за рівнем управління (базові та регулюючі доходи) [19; 20].

Таким чином, класифікація доходів місцевих бюджетів має багатовимірний характер і відображає як теоретичні підходи фінансової науки, так і практичні засади бюджетного регулювання, закріплені у чинному законодавстві. Її використання сприяє підвищенню ефективності управління фінансовими ресурсами територіальних громад, забезпечує прозорість бюджетного процесу та створює передумови для зміцнення фінансової спроможності місцевого самоврядування.

Узагальнюючи результати проведеного аналізу, можна запропонувати таке визначення: доходи місцевих бюджетів — це сукупність економічних відносин, що виникають у процесі акумулювання грошових коштів, які перебувають у розпорядженні органів місцевого самоврядування та слугують фінансовою основою для забезпечення населення відповідних територій суспільними благами.

1.2 Нормативно-правове регулювання формування доходів місцевих бюджетів в Україні

Надходження доходів до місцевих бюджетів здійснюється у чітко регламентованому порядку та в межах встановлених законодавством обсягів, що має важливе значення для забезпечення належного рівня фінансової дисципліни та ефективного управління бюджетними ресурсами.

Бюджетний кодекс України визначає систему нормативно-правового регулювання бюджетних відносин, що функціонують у межах бюджетної системи держави. До ключових актів, які регламентують бюджетні процеси, належать: Конституція України, Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», Закон України «Про місцеві державні адміністрації», а також щорічні закони України про Державний бюджет України та інші нормативно-правові акти, що регулюють бюджетні відносини [20–26].

Конституційні засади фінансового забезпечення місцевого самоврядування закріплені в Конституція України, яка не лише підтверджує існування інституту місцевого самоврядування, а й гарантує умови для його повноцінного функціонування в межах держави [21].

Окремі положення Основного Закону, зокрема стаття 142, регулюють фінансові відносини, що є необхідними для забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування. У цій статті конкретизовано склад матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування, що відображено на рис. 1.3.

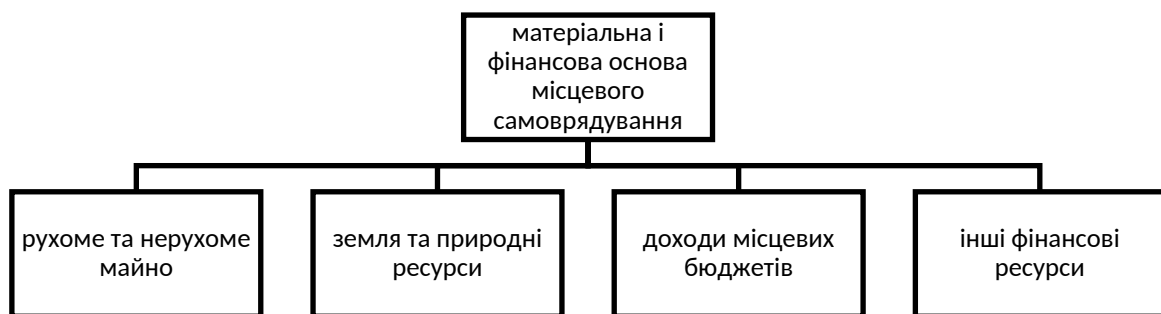

Рис. 1.3 Матеріальна та фінансова основа місцевого самоврядування (за Конституцією)

Джерело: складено та узагальнено автором за [21]

Конституційні гарантії фінансової автономії та державної підтримки місцевого самоврядування полягають у наданні територіальним громадам права укладати договори щодо об'єднання об'єктів комунальної власності та

бюджетних коштів. Таке об'єднання здійснюється з метою реалізації спільних проєктів або спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, установ і організацій [21]. Водночас Основний Закон покладає на державу обов'язок забезпечувати фінансову підтримку місцевого самоврядування, зокрема через участь у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів [21].

Важливе значення має також положення статті 143 Конституція України, яке передбачає можливість делегування окремих повноважень від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування. У такому випадку держава зобов'язується забезпечити належне фінансування виконання переданих функцій. Реалізація цієї підтримки здійснюється двома основними шляхами: за рахунок коштів державного бюджету або шляхом закріплення за місцевими бюджетами окремих загальнодержавних податків і передачі у комунальну власність відповідних об'єктів державного майна [21].

Зазначені конституційні положення конкретизуються у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [23], який визначає правові засади організації та функціонування органів місцевого самоврядування. У його статтях регламентуються механізми діяльності місцевої влади, повноваження рад, сільських, селищних та міських голів, виконавчих органів, а також організаційні, матеріальні та фінансові основи їх функціонування [23].

Окремий розділ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» присвячений визначенню матеріальної та фінансової основи діяльності органів місцевого самоврядування, ключовими складовими якої є комунальна власність і місцеві бюджети. Згідно зі статтею 60 цього Закону, територіальні громади наділені правом комунальної власності на широкий спектр майна, до якого належать: рухоме та нерухоме майно; доходи місцевих бюджетів та інші фінансові ресурси; природні ресурси; підприємства, установи та організації, включаючи банки, страхові компанії та пенсійні фонди; частки у майні інших підприємств; житловий фонд, нежитлові приміщення, об'єкти соціальної інфраструктури (культура, освіта,

охорона здоров'я, наука, соціальне обслуговування), а також інше майно, майнові права і кошти, отримані від відчуження зазначених об'єктів [23].

Одним із базових принципів функціонування місцевих бюджетів є їхня самостійність, закріплена у статтях 1 та 61 зазначеного Закону. Вона забезпечується власними доходами територіальних громад, закріпленими на стабільній основі надходженнями, а також правом органів місцевого самоврядування самостійно визначати напрями використання бюджетних коштів у межах чинного законодавства [23].

Підходи до формування доходів і забезпечення збалансованості місцевих бюджетів визначені статтями 63 та 64 Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Стаття 65 цього Закону встановлює стимулюючий механізм для органів місцевого самоврядування, відповідно до якого доходи та залишки коштів, що утворилися внаслідок перевиконання дохідної частини або економії видатків, не підлягають вилученню і можуть використовуватися за рішенням відповідної ради, за винятком випадків, передбачених законодавством [23]. Крім того, стаття 69 надає органам місцевого самоврядування право запроваджувати на своїй території місцеві податки і збори відповідно до переліку, визначеного Податковим кодексом України [23].

У Бюджетний кодекс України закріплено визначення місцевих бюджетів, до яких віднесено бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування [20].

Держава на постійній основі забезпечує фінансову підтримку територіальних громад, спрямовуючи їм кошти у вигляді субвенцій для реалізації програм соціально-економічного розвитку окремих територій. Обсяги таких субвенцій щорічно визначаються та затверджуються законом про державний бюджет [26].

Відповідні положення щодо функціонування місцевих бюджетів деталізовано у розділі III Бюджетний кодекс України. У ньому закріплено норми, що регулюють джерела формування доходів місцевих бюджетів,

порядок їх складання, розгляду та затвердження, механізми виконання, а також процедури формування та подання звітності про виконання місцевих бюджетів.

Порядок надання субвенцій та умови їх передачі з державного бюджету до місцевих бюджетів визначаються відповідними рішеннями Кабінету Міністрів України [20].

Щорічний Закон України «Про Державний бюджет України» [26], який ухвалюється Верховною Радою України, встановлює фінансові параметри функціонування місцевих бюджетів та забезпечує їхню стабільність. Саме цим законом визначається обсяг міжбюджетних трансфертів, що спрямовуються до місцевих бюджетів для реалізації соціально-економічних програм і проєктів на місцях.

Окрім цього, у Законі «Про Державний бюджет України» [26] передбачаються коригування пропорцій розподілу податкових надходжень між державним і місцевими бюджетами, а також можливі зміни ставок окремих податків. Такі коригування безпосередньо впливають на обсяги податкових надходжень, що формують дохідну частину місцевих бюджетів у наступному бюджетному періоді.

Окрім законодавчих актів вищої юридичної сили, важливу роль у регулюванні процесів формування, обліку та контролю доходів місцевих бюджетів відіграють підзаконні нормативно-правові акти, які конкретизують механізми реалізації бюджетної політики та забезпечують практичне функціонування бюджетної системи. До таких актів належать постанови Кабінету Міністрів України, нормативні документи Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України та інших центральних органів виконавчої влади.

Передусім, значний масив регуляторних функцій покладено на Кабінет Міністрів України, який через відповідні постанови визначає порядок реалізації окремих положень бюджетного законодавства. Зокрема, постановами уряду встановлюються механізми надання міжбюджетних

трансфертів, умови їх використання, порядок розподілу субвенцій між місцевими бюджетами, а також вимоги до підготовки та реалізації бюджетних програм [27]. Відповідні акти деталізують процедури фінансового забезпечення делегованих повноважень, регламентують використання коштів державного бюджету на місцевому рівні та визначають критерії ефективності їх освоєння.

Ключове значення у сфері методологічного забезпечення бюджетного процесу має Міністерство фінансів України, яке шляхом видання наказів затверджує нормативні документи, що регулюють порядок складання та виконання місцевих бюджетів, бухгалтерський облік та звітність. Зокрема, наказами Міністерства фінансів України затверджено бюджетну класифікацію, яка є основою систематизації доходів місцевих бюджетів за відповідними кодами та групами [28]. Це забезпечує уніфікований підхід до обліку бюджетних надходжень, їх аналітичного групування та подальшого контролю.

Окрему увагу слід приділити нормативному регулюванню бухгалтерського обліку виконання місцевих бюджетів. Відповідні положення визначають порядок відображення доходів у бухгалтерських регістрах, методику їх оцінки та правила складання фінансової і бюджетної звітності. Такі документи встановлюють єдині вимоги до ведення обліку бюджетних операцій, що забезпечує прозорість фінансових потоків і підвищує достовірність інформації про виконання дохідної частини місцевих бюджетів [29].

Важливим елементом нормативного забезпечення є діяльність Державна казначейська служба України, яка реалізує казначейське обслуговування бюджетів. Відповідно до підзаконних актів, регламентується порядок зарахування доходів до місцевих бюджетів, відкриття та ведення рахунків, розподіл платежів між бюджетами різних рівнів, а також здійснення контролю за відповідністю надходжень встановленим бюджетним

призначенням [30]. Це дозволяє забезпечити оперативний облік доходів, своєчасність їх зарахування та ефективний фінансовий контроль.

Суттєве значення мають також нормативні акти, що регламентують контрольні функції у сфері бюджетних відносин. Зокрема, положення щодо внутрішнього фінансового контролю та державного аудиту визначають порядок перевірки правильності формування доходів місцевих бюджетів, законності їх надходження та цільового використання. Такі акти спрямовані на запобігання фінансовим порушенням, підвищення рівня бюджетної дисципліни та забезпечення ефективності управління публічними фінансами [31].

Таким чином, підзаконні нормативно-правові акти виконують важливу функцію деталізації та практичної реалізації положень бюджетного і податкового законодавства. Вони забезпечують регламентацію процедур формування доходів місцевих бюджетів, їх обліку, розподілу та контролю, створюючи цілісну систему нормативного забезпечення бюджетного процесу. Узгоджена взаємодія законодавчих і підзаконних актів сприяє підвищенню прозорості бюджетних відносин, зміцненню фінансової дисципліни та ефективності функціонування місцевих бюджетів в умовах сучасних соціально-економічних викликів.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що нормативно-правове регулювання формування дохідної частини місцевих бюджетів має динамічний характер і постійно зазнає змін та удосконалення у відповідь на соціально-економічні трансформації та нові виклики, які постають перед суспільством. Такий безперервний процес оновлення законодавства спрямований на пошук додаткових джерел наповнення місцевих бюджетів.

Це, у свою чергу, є необхідною передумовою зміцнення фінансової спроможності територіальних громад, що забезпечує їхню автономність та ефективне виконання як власних, так і делегованих повноважень. По суті, кожна законодавча зміна відображає спробу держави забезпечити баланс між

власними фінансовими інтересами та потребами органів місцевого самоврядування у стабільних і достатніх джерелах фінансування.

1.3 Зарубіжний досвід формування та оптимізації доходів місцевих бюджетів

Функціонування системи місцевих фінансів у сучасних державах є одним із ключових елементів забезпечення сталого соціально-економічного розвитку територій, підвищення якості публічних послуг та зміцнення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз зарубіжного досвіду формування та оптимізації доходів місцевих бюджетів, який дозволяє виявити ефективні моделі бюджетної децентралізації, інструменти фінансового вирівнювання та підходи до підвищення податкової автономії територіальних громад.

У більшості розвинених країн базовим принципом організації місцевих фінансів є фінансова децентралізація, яка передбачає надання органам місцевого самоврядування достатнього обсягу власних доходів для виконання покладених на них функцій. Доходи місцевих бюджетів у зарубіжній практиці розглядаються як сукупність податкових надходжень, неподаткових платежів, доходів від комунальної власності, а також міжбюджетних трансфертів.

Ключовим елементом є баланс між власними доходами та трансфертною підтримкою держави. У країнах Європейського Союзу, а також у США, Канаді та Японії, простежується чітка тенденція до розширення фінансової автономії муніципалітетів за рахунок закріплення за ними стабільних податкових джерел.

Однією з найважливіших складових доходів місцевих бюджетів у більшості країн є місцеві податки. Найпоширенішим із них є податок на нерухомість, який виступає основним джерелом фінансування

муніципальних послуг у США, Великій Британії, Канаді та Франції. Його перевага полягає у стабільності надходжень, прив'язаності до території та відносній простоті адміністрування.

У країнах Північної Європи, зокрема у Швеції та Данії, значну роль відіграє місцевий прибутковий податок, який забезпечує високу фінансову самостійність громад. Органи місцевого самоврядування мають право самостійно встановлювати ставки в межах законодавчо визначених діапазонів, що дозволяє адаптувати податкову політику до потреб конкретних територій.

У Німеччині система місцевих доходів базується на поєднанні частки у загальнодержавних податках (передусім прибутковому податку та податку на додану вартість), місцевих податків (зокрема торгового податку) та трансфертів вирівнювання. Така модель забезпечує поєднання фіскальної автономії та солідарності між регіонами.

У більшості країн значна частина доходів місцевих бюджетів формується за рахунок трансфертів. Вони виконують функцію фінансового вирівнювання та забезпечення мінімального рівня надання публічних послуг незалежно від економічного потенціалу територій.

У Франції діє розгалужена система дотацій і субвенцій, спрямованих на компенсацію регіональних диспропорцій. У Польщі система вирівнювання передбачає горизонтальний і вертикальний перерозподіл ресурсів, що дозволяє підтримувати менш розвинені громади. У Канаді застосовується формульний підхід до розподілу трансфертів, який враховує податкову спроможність регіонів і потреби у видатках.

Таким чином, трансфертна політика у зарубіжних країнах не лише компенсує нерівномірність економічного розвитку, але й стимулює ефективне використання бюджетних ресурсів.

Важливою складовою доходів місцевих бюджетів є неподаткові надходження, зокрема доходи від управління комунальною власністю,

оренди майна, дивідендів комунальних підприємств, а також адміністративні збори та плата за послуги.

У країнах Західної Європи активно використовується практика комерціалізації комунальних активів. Наприклад, у Нідерландах та Німеччині муніципалітети володіють значними пакетами акцій у підприємствах енергетичного та транспортного секторів, що забезпечує стабільні дивідендні надходження до місцевих бюджетів.

Зарубіжний досвід свідчить, що високий рівень фінансової автономії органів місцевого самоврядування безпосередньо корелює з якістю надання публічних послуг та рівнем економічного розвитку територій. У країнах із розвиненою децентралізацією місцеві бюджети мають значну частку власних доходів, що зменшує залежність від центрального бюджету.

Водночас ефективна децентралізація потребує розвиненої системи фінансового вирівнювання, яка запобігає надмірній диференціації регіонів за рівнем доходів.

Поглиблений аналіз зарубіжного досвіду формування доходів місцевих бюджетів свідчить, що ефективність функціонування системи місцевих фінансів визначається не лише структурою доходів, але й якістю інституційного середовища, рівнем податкової культури, ефективністю адміністрування податків та ступенем прозорості бюджетного процесу. У цьому контексті особливої уваги заслуговують конкретні фінансові інструменти та механізми, які застосовуються у розвинених країнах і можуть бути адаптовані до українських умов.

Одним із найбільш ефективних інструментів формування доходів місцевих бюджетів у зарубіжних країнах є податок на нерухомість, який виконує роль стабільного та передбачуваного джерела доходів. Практика США та Канада демонструє, що ефективність цього податку значною мірою залежить від якості кадастрової оцінки майна та регулярного оновлення бази оподаткування. Водночас у багатьох країнах Європи (зокрема Франція) застосовуються складні системи оцінювання нерухомості, які потребують

значних адміністративних витрат. Таким чином, для України доцільним є поступове вдосконалення системи оцінки нерухомості, однак без надмірного ускладнення процедур, що може призвести до зростання витрат на адміністрування.

Важливим елементом фінансової автономії є також місцеві прибуткові податки, які широко використовуються у країнах Північної Європи, зокрема Швеція та Данія. У цих країнах органи місцевого самоврядування мають право встановлювати ставки податку на доходи фізичних осіб у межах визначених законодавством, що забезпечує гнучкість бюджетної політики. Разом з тим, впровадження такого механізму в Україні потребує високого рівня податкової дисципліни та довіри до органів влади, а також ефективної системи адміністрування, що наразі залишається викликом.

Значний інтерес становить досвід Німеччина, де функціонує торговий податок (Gewerbesteuer) як ключове джерело доходів муніципалітетів. Його особливістю є те, що він безпосередньо пов'язаний із господарською активністю підприємств на відповідній території, що стимулює місцеву владу до розвитку підприємництва. Водночас надмірна залежність від такого податку може створювати ризики для фінансової стабільності громад у періоди економічного спаду, що слід враховувати при можливому запозиченні цього досвіду.

У сфері міжбюджетних відносин особливої уваги заслуговують моделі фінансового вирівнювання. Наприклад, у Польща застосовується комбінована система вертикального та горизонтального вирівнювання, яка враховує як податкову спроможність, так і видаткові потреби територій. Подібні механізми дозволяють забезпечити більш справедливий розподіл ресурсів, однак водночас можуть знижувати стимули до нарощування власної дохідної бази у фінансово слабших регіонах.

У Канада та Японія широко застосовується формульний підхід до розподілу трансфертів, що базується на чітко визначених критеріях і забезпечує прозорість бюджетного процесу. Для України доцільним є

подальше вдосконалення формульних підходів, однак із урахуванням необхідності мінімізації політичного впливу на розподіл бюджетних ресурсів.

Окремої уваги заслуговує практика диверсифікації доходів місцевих бюджетів через ефективне управління комунальною власністю. У таких країнах, як Нідерланди та Німеччина, муніципалітети активно використовують корпоративні форми управління активами, отримуючи доходи у вигляді дивідендів від діяльності комунальних підприємств. Водночас цей підхід потребує високого рівня корпоративного управління та прозорості, інакше існує ризик неефективного використання активів або корупційних зловживань.

Крім того, у зарубіжній практиці широко застосовуються інструменти фіскального стимулювання місцевого розвитку, зокрема податкові пільги для інвесторів, спеціальні економічні зони та механізми державно-приватного партнерства. Хоча ці інструменти можуть сприяти залученню інвестицій, їх надмірне використання може призвести до скорочення податкової бази та зниження доходів місцевих бюджетів у довгостроковій перспективі.

Таким чином, зарубіжний досвід формування доходів місцевих бюджетів демонструє широкий спектр ефективних інструментів, однак їх імплементація в Україні повинна здійснюватися з урахуванням національних особливостей, рівня інституційного розвитку та соціально-економічних умов. Найбільш перспективними напрямками є удосконалення системи майнового оподаткування, розширення фінансової автономії місцевого самоврядування, підвищення ефективності управління комунальними активами та вдосконалення механізмів міжбюджетного вирівнювання. Водночас необхідно уникати механічного запозичення іноземних моделей без належної адаптації, оскільки це може призвести до дисбалансів у бюджетній системі та зниження ефективності управління публічними фінансами.

РОЗДІЛ 2.

ДОХОДИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ: УПРАВЛІННЯ, СТАН ТА СТРУКТУРА

2.1 Аналіз динаміки та структури доходів місцевих бюджетів в Україні

Дослідження практики формування дохідної бази місцевого самоврядування, що є критично важливим для оцінки рівня його фінансової самостійності та здатності виконувати делеговані повноваження. В умовах фінансової децентралізації та підвищеного навантаження, спричиненого воєнним станом, особливої актуальності набуває комплексний аналіз структури та динаміки ключових джерел наповнення місцевих бюджетів. Отримані емпіричні дані та виявлені тенденції стануть надійним підґрунтям для розроблення обґрунтованих пропозицій, які сприятимуть підвищенню ефективності управління місцевими бюджетами.

Висока значущість доходів місцевих бюджетів у забезпеченні сталого розвитку територіальних громад, реалізації соціально-економічної політики на місцевому рівні та підтриманні належного рівня публічних послуг зумовлює необхідність їх комплексного наукового аналізу. Такий аналіз передбачає дослідження не лише абсолютних показників доходів, але й їх структури, динаміки, ролі у макроекономічному середовищі, а також впливу інституційних та кризових чинників на процес їх формування.

Як свідчать дані, наведені на рис. 2.1, упродовж 2011–2025 років спостерігається загальна тенденція до зростання доходів місцевих бюджетів України. Максимальне значення цього показника зафіксовано у 2025 році — 751,9 млрд грн, тоді як мінімальний рівень припадає на 2011 рік — 159,4 млрд грн. Така динаміка свідчить про істотне розширення фінансового потенціалу територіальних громад та поступове зміцнення їх ролі у бюджетній системі держави.

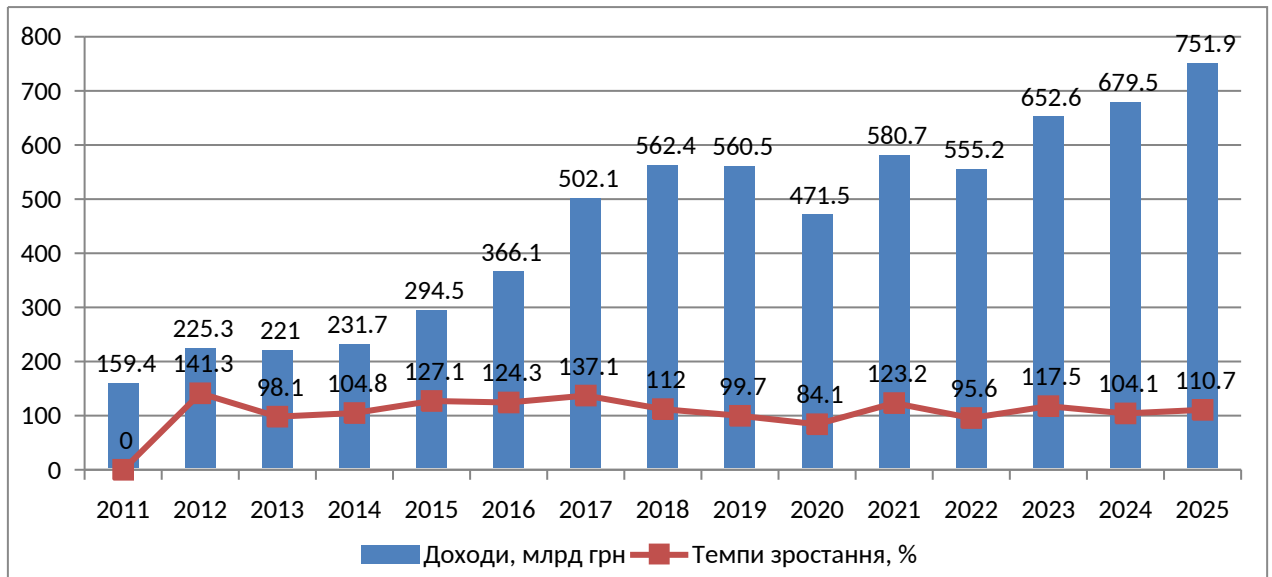

Рис. 2.1 Динаміка доходів місцевих бюджетів України (2011-2025 рр.)

Джерело: побудовано на основі даних [4, с. 9—12, 17, 5, с. 13]

Водночас, як відображено на рис. 2.1, зростання доходів не було рівномірним і супроводжувалося значними коливаннями. Найвищий темп приросту спостерігався у 2012 році (141,3%), що було обумовлено сприятливими макроекономічними умовами та зростанням податкової бази. Найнижчий показник зафіксовано у 2020 році (84,1%), що є прямим наслідком впливу пандемії COVID-19, яка спричинила скорочення економічної активності, зменшення доходів населення та бізнесу, а відтак — і зниження податкових надходжень.

Особливої уваги заслуговує період 2015–2017 років, який, відповідно до рис. 2.1, характеризується стрімким зростанням доходів місцевих бюджетів. Це пояснюється реалізацією реформи бюджетної децентралізації, у межах якої було розширено фінансові повноваження органів місцевого самоврядування, збільшено частку податкових надходжень, що залишаються на місцях, а також запроваджено нові механізми міжбюджетних відносин. У результаті громади отримали додаткові стимули до розвитку власної дохідної бази.

Натомість у 2022 році, як чітко видно з рис. 2.1, відбулося різке скорочення доходів місцевих бюджетів, що стало наслідком повномасштабної війни. Руйнування виробничих потужностей, зниження економічної активності, міграційні процеси та зменшення кількості платників податків суттєво вплинули на дохідну частину бюджетів. Утім, у 2023–2025 роках спостерігається поступове відновлення доходів, що свідчить про адаптацію фінансової системи до умов воєнного часу, а також про ефективність антикризових заходів держави.

Динаміка доходів місцевих бюджетів України демонструє довгострокову тенденцію до зростання, однак характеризується значною залежністю від зовнішніх шоків і макроекономічної нестабільності. Це свідчить про необхідність підвищення стійкості дохідної бази через диверсифікацію джерел надходжень та зміцнення власних фінансових ресурсів громад.

Аналіз показників, представлених на рис. 2.2, дозволяє оцінити частку доходів місцевих бюджетів у валовому внутрішньому продукті як один із ключових індикаторів їх ролі у національній економіці. У 2011–2013 роках цей показник зріс з 12,1% до 15,2%, що свідчить про посилення значення місцевих фінансів у процесах розподілу економічних ресурсів.

Рис. 2.2 Частка доходів місцевих бюджетів у ВВП України

Джерело: розраховано за [6]

У період 2014–2017 років, як видно з рис. 2.2, частка доходів місцевих бюджетів у ВВП залишалася стабільною на рівні 14,8–16,8%. Це є наслідком реалізації політики децентралізації, яка сприяла зміцненню фінансової автономії територіальних громад і збільшенню обсягів ресурсів, що залишаються у їх розпорядженні.

Разом з тим, починаючи з 2018 року, як показано на рис. 2.2, спостерігається тенденція до зниження частки місцевих доходів у ВВП. Особливо різке падіння відбулося у 2020–2022 роках — до 10,0%, що зумовлено кризовими явищами, спричиненими пандемією та війною. У 2023–2025 роках цей показник продовжує знижуватися і досягає 8,4%, що свідчить про випереджальне зростання ВВП порівняно з доходами місцевих бюджетів.

Зазначена тенденція може свідчити про зменшення ролі місцевих фінансів у макроекономічному перерозподілі ресурсів та посилення централізаційних процесів у бюджетній системі.

Незважаючи на зростання абсолютних обсягів доходів, їх відносна частка у ВВП зменшується, що вказує на послаблення позицій місцевих бюджетів у національній економіці та актуалізує необхідність перегляду міжбюджетної політики у напрямі посилення фінансової децентралізації.

Як свідчать дані рис. 2.3, частка доходів місцевих бюджетів у структурі зведеного бюджету України у 2011–2021 роках залишалася відносно стабільною (20–25%), що вказує на збалансований розподіл фінансових ресурсів між рівнями бюджетної системи.

Максимального значення цей показник досяг у 2022 році — 24,4%, що є результатом накопиченого ефекту децентралізаційних реформ. Однак після початку повномасштабної війни, як видно з рис. 2.3, частка місцевих бюджетів різко скоротилася — до 17,8% у 2023 році та до 14,0% у 2025 році. Це пов'язано з перерозподілом фінансових ресурсів на користь державного бюджету, зокрема через зміну механізмів зарахування податку на доходи фізичних осіб.

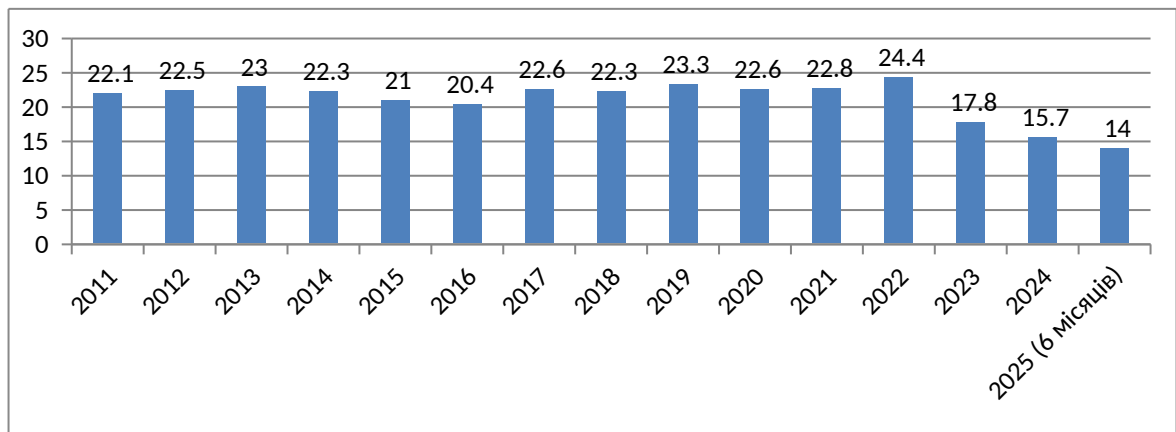

Рис. 2.3 Частка доходів місцевих бюджетів у Зведеному бюджеті України (2011-2024), %

Джерело: складено автором за даними [7]

Крім того, на зниження частки вплинуло збільшення обсягів видатків державного бюджету на оборону та безпеку, що призвело до концентрації фінансових ресурсів на центральному рівні.

Скорочення частки місцевих бюджетів у зведеному бюджеті свідчить про посилення централізації фінансових ресурсів, що обмежує фінансову самостійність громад і потребує пошуку балансу між централізацією та децентралізацією бюджетної системи.

Аналіз структури доходів місцевих бюджетів, представлений на рис. 2.4, дозволяє визначити ключові джерела їх формування та оцінити рівень диверсифікації доходної бази. Найбільшу частку у 2025 році становить податок на доходи фізичних осіб — 39,9%, що свідчить про домінування цього джерела у формуванні доходів.

Значну роль також відіграють офіційні трансфери (26,0%), що підкреслює залежність місцевих бюджетів від державної фінансової підтримки. Інші важливі джерела включають єдиний податок (10,2%), податок на майно (7,8%), внутрішні податки на товари та послуги (4,9%) та орендну плату (4,0%).

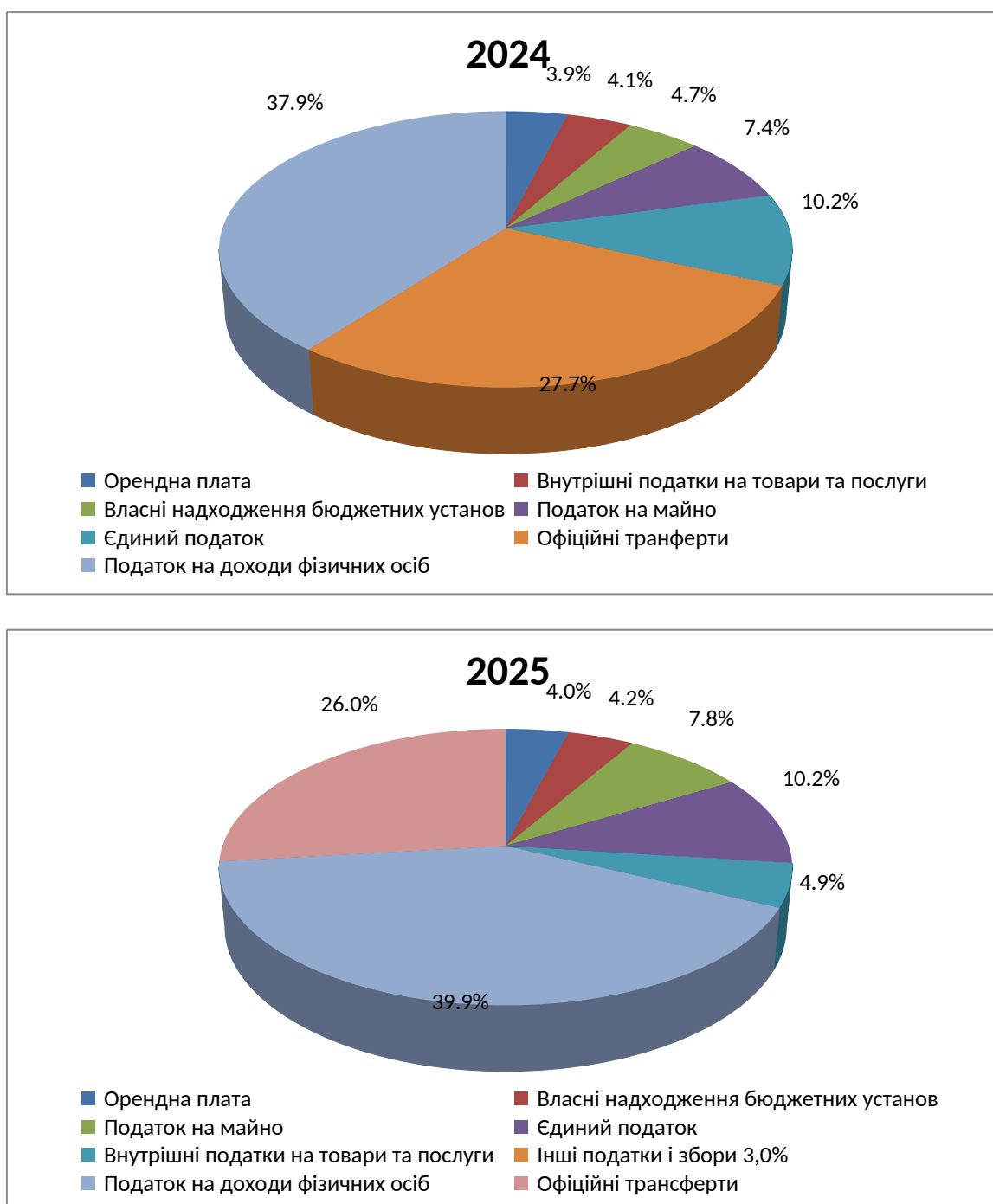

Рис. 2.4 Питома вага основних доходів у загальній сумі виконання місцевих бюджетів за доходами з урахуванням міжбюджетних трансфертів з державного бюджету за 2024-2025 рр.

Джерело: складено автором за даними [5, с. 14]

Як видно з рис. 2.4, частка місцевих податків і зборів досягла 50,1%, що є позитивною тенденцією з точки зору зміцнення фінансової автономії. Відповідно до норм Податковий кодекс України, органи місцевого

самоврядування мають можливість впливати на формування цих доходів, що створює передумови для підвищення їх фінансової самодостатності.

Водночас значна частка трансфертів свідчить про збереження залежності від державного бюджету, що обмежує можливості самостійного фінансового планування.

Структура доходів місцевих бюджетів є недостатньо диверсифікованою та характеризується високою залежністю від окремих джерел, зокрема ПДФО і трансфертів, що обумовлює необхідність розширення власної дохідної бази.

Узагальнюючи результати аналізу, слід констатувати, що система формування доходів місцевих бюджетів України перебуває у стані трансформації під впливом як внутрішніх реформ, так і зовнішніх викликів. З одного боку, спостерігається зростання обсягів доходів і розширення власної дохідної бази, з іншого — посилення централізації фінансових ресурсів і зниження ролі місцевих бюджетів у макроекономічному середовищі.

Це зумовлює необхідність подальшого вдосконалення бюджетної політики, спрямованої на підвищення фінансової автономії територіальних громад, розвиток місцевої податкової бази, удосконалення системи міжбюджетних відносин та підвищення ефективності управління бюджетними ресурсами в умовах сучасних викликів.

2.2 Ефективність адміністрування доходів місцевих бюджетів в Україні

Ефективність адміністрування доходів місцевих бюджетів є однією з ключових передумов забезпечення фінансової стійкості територіальних громад та результативного функціонування системи місцевого самоврядування. В умовах фінансової децентралізації та воєнного стану особливого значення набуває не лише обсяг надходжень до місцевих бюджетів, а й ефективність процесів їх адміністрування, тобто

співвідношення між витратами на організацію управління доходами та отриманими фінансовими результатами.

Адміністрування доходів місцевих бюджетів являє собою систему управлінських, організаційних, аналітичних та контрольних заходів, спрямованих на забезпечення повного, своєчасного і стабільного надходження фінансових ресурсів до бюджетів територіальних громад. Воно охоплює:

- облік податкових та неподаткових надходжень;
- аналіз структури доходів;
- прогнозування бюджетних надходжень;
- інформаційно-роз'яснювальну роботу з платниками;
- консультативну підтримку суб'єктів господарювання;
- податковий контроль;
- цифровізацію процесів адміністрування.

Основною метою адміністрування доходів є забезпечення максимальної мобілізації бюджетних ресурсів при мінімальних адміністративних витратах.

Таблиця 2.1

Складові системи адміністрування доходів місцевих бюджетів

Складова адміністрування	Характеристика	Основний результат
Облік доходів	Формування та систематизація інформації про надходження	Повнота контролю платежів
Аналіз доходів	Оцінка структури та динаміки доходів	Виявлення резервів зростання
Прогнозування	Планування майбутніх надходжень	Реалістичність бюджету
Масово-роз'яснювальна робота	Інформування платників податків	Підвищення добровільної сплати
Консультативна підтримка	Надання податкових консультацій	Скорочення кількості порушень
Контроль	Податкові перевірки та моніторинг	Зменшення податкового боргу
Цифровізація	Автоматизація бюджетних процесів	Підвищення ефективності управління

Система адміністрування доходів місцевих бюджетів України базується на взаємодії органів місцевого самоврядування, Державної податкової служби, Державної казначейської служби та Міністерства фінансів України. Основними джерелами доходів місцевих бюджетів є податок на доходи фізичних осіб, єдиний податок, плата за землю, акцизний податок та податок на нерухоме майно.

Упродовж 2021–2025 рр. система адміністрування доходів місцевих бюджетів функціонувала в умовах значних економічних та соціальних викликів. Повномасштабна війна, релокація підприємств, міграція населення та нестабільність економічної ситуації суттєво вплинули на доходну базу територіальних громад. Водночас місцеві бюджети продемонстрували відносну фінансову стійкість.

Таблиця 2.2

Динаміка доходів загального фонду місцевих бюджетів України
у 2021–2025 рр.

Рік	Доходи загального фонду місцевих бюджетів, млрд грн	Темп приросту, %
2021	351,9	—
2022	393,1	11,7
2023	406,3	3,4
2024	451,1	11,0
2025	514,0	14,0

Джерело: Складено за даними Міністерства фінансів України.

Наведені дані свідчать про позитивну динаміку доходів місцевих бюджетів навіть в умовах воєнного стану. У 2025 році до загального фонду місцевих бюджетів надійшло 514 млрд грн, що на 63 млрд грн більше порівняно з 2024 роком. Основною причиною такого зростання стало поступове відновлення економічної активності, адаптація бізнесу до кризових умов та вдосконалення системи адміністрування податків.

Основним джерелом доходів місцевих бюджетів залишається податок на доходи фізичних осіб, частка якого перевищує половину всіх надходжень загального фонду.

Таблиця 2.3

Структура доходів загального фонду місцевих бюджетів України у 2025 році

Джерело доходів	Обсяг, млрд грн	Частка, %
Податок на доходи фізичних осіб	300,3	58,4
Єдиний податок	76,4	14,9
Плата за землю	45,3	8,8
Акцизний податок	18,6	3,6
Податок на нерухомість	9,8	1,9
Інші надходження	63,6	12,4

Значна концентрація доходів навколо ПДФО свідчить про високу залежність місцевих бюджетів від рівня зайнятості населення та економічної активності підприємств. Така структура доходів є ризиковою в умовах нестабільної економічної ситуації.

Одним із ключових елементів адміністрування доходів є аналіз та прогнозування надходжень. Саме якісне прогнозування дозволяє органам місцевого самоврядування формувати реалістичні бюджети та мінімізувати ризики дефіциту фінансових ресурсів.

Таблиця 2.4

Рівень виконання планових показників доходів місцевих бюджетів України у 2021–2025 рр.

Рік	Планові доходи, млрд грн	Фактичні доходи, млрд грн	Виконання плану, %
2021	344,5	351,9	102,1
2022	401,8	393,1	97,8
2023	401,0	406,3	101,3
2024	446,2	451,1	101,1
2025	503,0	514,0	102,2

Найнижчий рівень виконання планових показників спостерігався у 2022 році, що пояснюється негативними наслідками повномасштабного вторгнення. Проте вже у 2023–2025 рр. система адміністрування змогла адаптуватися до нових умов, що позитивно вплинуло на стабілізацію бюджетних надходжень.

Важливим напрямом підвищення ефективності адміністрування стала цифровізація бюджетного та податкового управління. В Україні активно впроваджуються:

- електронний кабінет платника податків;
- електронна звітність;
- цифрові платформи відкритих бюджетів;
- автоматизовані системи моніторингу надходжень;
- електронний документообіг;
- аналітичні платформи Міністерства фінансів.

Цифровізація дозволила скоротити часові витрати на обробку податкової інформації, зменшити адміністративні витрати та підвищити прозорість бюджетного процесу.

Важливе місце у системі адміністрування займає масово-роз'яснювальна та консультативна робота з платниками податків. Органи ДПС активно використовують онлайн-консультації, вебінари, електронні сервіси та інформаційні кампанії, що сприяє підвищенню рівня добровільної сплати податків та зменшенню кількості податкових порушень.

Для оцінки ефективності адміністрування доходів місцевих бюджетів доцільно проаналізувати показники бюджету Одеської міської територіальної громади, яка є однією з найбільших громад України.

Таблиця 2.5

Динаміка доходів бюджету Одеської міської територіальної громади
у 2021–2025 рр.

Рік	Доходи бюджету, млрд грн	Виконання плану, %	Основне джерело надходжень
2021	10,8	102,4	ПДФО
2022	11,3	97,8	ПДФО
2023	12,1	101,6	ПДФО
2024	13,4	104,2	ПДФО
2025	15,3	105,1	ПДФО

Аналіз показує, що бюджет Одеської міської територіальної громади характеризується стабільною позитивною динамікою доходів. Незважаючи

на складні економічні умови, громада забезпечила перевиконання планових показників у більшості досліджуваних років. Основним джерелом доходів залишається податок на доходи фізичних осіб, що відповідає загальноукраїнській тенденції.

Оцінка ефективності адміністрування доходів бюджету Одеської міської територіальної громади може здійснюватися через співвідношення витрат на адміністрування та обсягів мобілізованих доходів.

Таблиця 2.6

Оцінка ефективності адміністрування доходів бюджету Одеської МТГ

Рік	Видатки на утримання фінансових органів, млн грн	Доходи бюджету, млрд грн	Коефіцієнт ефективності*
2021	118	10,8	91,5
2022	126	11,3	89,7
2023	134	12,1	90,3
2024	141	13,4	95,0
2025	149	15,3	102,7

* Коефіцієнт ефективності = доходи бюджету / витрати на адміністрування.

Наведені дані свідчать про підвищення результативності системи адміністрування доходів громади. Незважаючи на зростання витрат на управління фінансовою системою, темпи зростання доходів бюджету є вищими, що свідчить про позитивний вплив цифровізації, автоматизації процесів адміністрування та вдосконалення управлінських механізмів.

Водночас у системі адміністрування доходів місцевих бюджетів України існують певні проблеми:

- висока залежність місцевих бюджетів від ПДФО;
- нерівномірність податкового потенціалу громад;
- втрати доходів через воєнні дії;
- недостатня якість середньострокового прогнозування;
- збереження тіньового сектору економіки;
- нестача кваліфікованих кадрів у фінансових органах;
- нестабільність податкового законодавства.

Крім того, значна частина територіальних громад залишається залежною від міжбюджетних трансфертів, що обмежує рівень їх фінансової автономії.

Адміністрування доходів місцевих бюджетів фактично являє собою систему управління процесами формування, мобілізації та контролю бюджетних надходжень. Його основною метою є забезпечення своєчасного, повного та стабільного надходження фінансових ресурсів до місцевих бюджетів при мінімальних адміністративних витратах. У сучасних умовах ефективність адміністрування доходів безпосередньо впливає на рівень фінансової автономії територіальних громад, їх спроможність реалізовувати соціально-економічні програми та забезпечувати належний рівень публічних послуг.

Система адміністрування доходів місцевих бюджетів включає декілька взаємопов'язаних елементів: облік доходів, аналіз надходжень, прогнозування доходної бази, масово-роз'яснювальну роботу з платниками податків, консультативну підтримку платників, контроль за повнотою сплати податків та цифровізацію усіх зазначених процесів. Ефективність кожного із цих елементів визначає загальну результативність системи адміністрування.

Першою складовою адміністрування є облік доходів місцевих бюджетів. Облік забезпечує систематизацію інформації про надходження податків і зборів, дозволяє здійснювати моніторинг виконання бюджетних показників та контролювати своєчасність сплати платежів. В Україні процес обліку доходів здійснюється через систему Державної казначейської служби, органів Державної податкової служби та фінансових органів місцевого самоврядування. Важливим показником ефективності обліку є швидкість обробки інформації, точність відображення надходжень та мінімізація технічних помилок.

Упродовж 2021–2025 рр. ефективність обліку доходів суттєво підвищилася завдяки впровадженню електронного документообігу, автоматизованих систем бюджетного моніторингу та інтеграції

інформаційних баз Міністерства фінансів, Державної податкової служби та органів місцевого самоврядування. Автоматизація облікових процесів дозволила скоротити адміністративні витрати, зменшити кількість помилок та підвищити оперативність отримання фінансової інформації.

Наступною складовою адміністрування є аналіз доходів місцевих бюджетів. Його основною метою є оцінка структури доходів, визначення тенденцій їх динаміки та виявлення резервів збільшення надходжень. Саме аналітична робота дозволяє органам місцевого самоврядування оцінювати ефективність податкової політики та визначати проблемні напрями бюджетного управління.

Ефективність аналітичної діяльності проявляється у здатності органів влади своєчасно реагувати на зміни економічної ситуації. Наприклад, після початку повномасштабної війни у 2022 році в Україні суттєво змінилася структура доходів місцевих бюджетів. Значна частина громад втратила окремі джерела надходжень через скорочення економічної активності та міграцію населення. У таких умовах саме якісний аналіз дозволив оперативно коригувати бюджетні показники та адаптувати фінансову політику громад до нових викликів.

Важливим елементом адміністрування є прогнозування доходів місцевих бюджетів. Воно полягає у визначенні очікуваних обсягів бюджетних надходжень на основі аналізу економічних показників, тенденцій розвитку територій, змін податкового законодавства та макроекономічної ситуації. Від якості прогнозування залежить реалістичність місцевих бюджетів та ефективність фінансового планування.

Ефективність прогнозування визначається рівнем відхилення між плановими та фактичними показниками доходів. У 2021–2025 рр. місцеві бюджети України загалом характеризувалися достатньо високим рівнем виконання планових показників, за винятком 2022 року, коли через воєнні дії фактичні доходи виявилися нижчими за заплановані. Надалі система

прогнозування адаптувалася до кризових умов, що дозволило підвищити точність бюджетного планування.

Важливу роль у системі адміністрування доходів місцевих бюджетів відіграє масово-роз'яснювальна робота з платниками податків. Її основною метою є формування податкової культури населення, підвищення рівня добровільної сплати податків та інформування платників про зміни податкового законодавства. Органи Державної податкової служби та місцевого самоврядування активно використовують інформаційні кампанії, вебінари, гарячі лінії, офіційні сайти та соціальні мережі для комунікації з платниками.

Ефективність масово-роз'яснювальної роботи проявляється у зменшенні кількості податкових порушень, підвищенні рівня добровільної сплати податків та скороченні обсягів податкової заборгованості. Особливо важливого значення така діяльність набула після 2022 року, коли значна частина платників потребувала оперативних роз'яснень щодо податкових пільг, змін у системі оподаткування та особливостей подання звітності в умовах воєнного стану.

Тісно пов'язаною із роз'яснювальною діяльністю є консультативна робота з платниками податків. Вона включає надання індивідуальних консультацій, допомогу у заповненні звітності, пояснення щодо застосування податкового законодавства та використання електронних сервісів. Консультативна підтримка сприяє зменшенню кількості помилок у податковій звітності, покращує взаємодію між платниками та органами контролю, а також формує довіру до податкової системи.

Ефективність консультативної роботи значно зросла завдяки цифровізації. У 2021–2025 рр. активно розвивалися онлайн-консультації, електронний кабінет платника податків, дистанційне подання звернень та електронна комунікація між платниками і контролюючими органами. Це дозволило скоротити часові витрати платників та підвищити доступність податкових послуг.

Одним із ключових елементів адміністрування є контроль за надходженням доходів до місцевих бюджетів. Контроль включає перевірку своєчасності та повноти сплати податків, моніторинг податкової звітності, аналіз ризикових операцій та заходи щодо погашення податкового боргу. Основною метою контролю є забезпечення дотримання податкового законодавства та мінімізація втрат бюджету.

Ефективність контрольної діяльності визначається рівнем податкової дисципліни, обсягами виявлених порушень та скороченням податкового боргу. Водночас надмірний контроль може створювати додатковий тиск на бізнес, тому сучасна система адміністрування доходів орієнтується на ризик-орієнтований підхід, який передбачає концентрацію контрольних заходів на найбільш ризикових платниках.

Важливим напрямом підвищення ефективності адміністрування доходів місцевих бюджетів стала цифровізація усіх управлінських процесів. Саме цифровізація забезпечила суттєве підвищення результативності адміністрування у 2021–2025 рр. В Україні активно впроваджувалися:

- електронний кабінет платника податків;
- електронна звітність;
- автоматизовані системи моніторингу надходжень;
- цифрові платформи відкритих бюджетів;
- електронний документообіг;
- аналітичні системи Power BI Міністерства фінансів.

Ефективність цифровізації проявляється у скороченні адміністративних витрат, підвищенні швидкості обробки інформації, покращенні якості прогнозування та посиленні прозорості бюджетного процесу. Крім того, цифровізація сприяла зменшенню корупційних ризиків та підвищенню доступності адміністративних послуг для платників податків.

На прикладі Одеської міської територіальної громади можна простежити позитивний вплив цифровізації на ефективність адміністрування доходів. Використання електронних систем бюджетного моніторингу,

автоматизованого аналізу надходжень та цифрових сервісів для платників дозволило громаді забезпечити стабільне зростання доходів бюджету навіть в умовах воєнного стану.

Таким чином, адміністрування доходів місцевих бюджетів є комплексною системою управління процесами формування бюджетних ресурсів, яка охоплює облік, аналіз, прогнозування, інформаційно-роз'яснювальну діяльність, консультативну підтримку, контроль та цифровізацію. Ефективність адміністрування визначається співвідношенням між витратами на здійснення управлінських функцій та результатами у вигляді зростання бюджетних надходжень, скорочення податкового боргу, підвищення рівня добровільної сплати податків та покращення фінансової стійкості територіальних громад. У 2021–2025 рр. система адміністрування доходів місцевих бюджетів України загалом продемонструвала позитивну динаміку розвитку, що стало наслідком цифровізації бюджетного процесу, вдосконалення аналітичної роботи та адаптації фінансової системи до кризових умов.

Таким чином, у 2021–2025 рр. система адміністрування доходів місцевих бюджетів України продемонструвала здатність адаптуватися до кризових умов та забезпечувати стабільне зростання бюджетних надходжень. Найбільший вплив на підвищення ефективності адміністрування мали процеси цифровізації, удосконалення аналітичної роботи та розвиток електронних сервісів для платників податків. На прикладі Одеської міської територіальної громади встановлено, що результативність адміністрування характеризується позитивною динамікою доходів бюджету та зростанням коефіцієнта ефективності управління доходами. Водночас подальше підвищення ефективності потребує удосконалення механізмів прогнозування доходів, розширення власної доходної бази громад, зниження залежності від окремих джерел надходжень та посилення боротьби з тіньовою економікою.

2.3 Виявлення резервів зростання та проблем формування доходів місцевих бюджетів в Україні

Формування доходів місцевих бюджетів в Україні є одним із ключових елементів фінансової системи держави та важливим інструментом забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад. Водночас цей процес супроводжується низкою системних проблем, які знижують ефективність бюджетної політики на місцевому рівні, обмежують фінансову самостійність громад та ускладнюють реалізацію принципів децентралізації. У сучасних умовах ці проблеми набувають особливої актуальності через вплив воєнного стану, економічної нестабільності та трансформаційних процесів у податковій системі України.

Однією з найгостріших проблем є висока концентрація доходів місцевих бюджетів у межах обмеженого кола джерел, насамперед податку на доходи фізичних осіб (ПДФО). У більшості територіальних громад саме цей податок формує понад половину, а інколи й до двох третин усіх податкових надходжень. Така структура створює суттєві ризики для фінансової стабільності місцевих бюджетів, оскільки будь-які зміни у механізмі розподілу ПДФО між державним і місцевими бюджетами безпосередньо впливають на обсяг їх доходів.

Крім того, значна частка ПДФО формується не лише за рахунок реального сектору економіки, а й за рахунок бюджетної сфери та військових виплат. Це означає, що доходи місцевих бюджетів частково залежать від рішень центральних органів влади, а не від економічної активності регіонів, що суперечить принципам фінансової автономії громад.

Іншою суттєвою проблемою є значна диференціація податкового потенціалу територій. Великі міста та промислово розвинені регіони акумулюють значно більші обсяги доходів порівняно з малими громадами та сільськими територіями. Це призводить до формування стійких диспропорцій у фінансовій спроможності місцевих бюджетів.

У результаті частина громад має надлишкову дохідну базу, тоді як інша значною мірою залежить від державних трансфертів. Така ситуація обмежує можливості вирівнювання регіонального розвитку та посилює соціально-економічну нерівність між територіями.

Місцеві податки і збори, попри їх важливу роль у системі фінансової децентралізації, мають відносно обмежений фіскальний потенціал. Основними серед них є єдиний податок та податок на майно, які хоча й забезпечують стабільні надходження, але не можуть суттєво компенсувати залежність від загальнодержавних податків.

Крім того, структура місцевих податків є недостатньо диверсифікованою. Відсутність широкого спектра власних податкових інструментів обмежує можливості органів місцевого самоврядування впливати на формування доходної бази та адаптувати її до специфіки конкретної території.

Суттєвим негативним чинником є високий рівень тіньової економіки, який призводить до недоотримання значних обсягів податкових надходжень. Частина економічної діяльності здійснюється без належної реєстрації або з мінімізацією податкових зобов'язань, що безпосередньо впливає на обсяги ПДФО та єдиного податку.

Тінізація економіки також ускладнює планування доходів місцевих бюджетів, знижує прозорість фінансових потоків і створює нерівні умови конкуренції між суб'єктами господарювання. Це, у свою чергу, негативно впливає на інвестиційну привабливість регіонів та темпи їх економічного розвитку.

Попри впровадження цифрових технологій у сфері оподаткування, система адміністрування місцевих податків і зборів все ще залишається недостатньо ефективною. Проблемними аспектами є:

- неповнота обліку платників податків;
- складність контролю за сплатою податку на майно та земельних платежів;

- недостатній рівень координації між податковими органами та органами місцевого самоврядування;
- наявність адміністративних бар'єрів для платників податків.

Ці фактори призводять до втрат бюджетних надходжень та знижують ефективність використання податкового потенціалу територій.

Часті зміни у податковому та бюджетному законодавстві створюють додаткові труднощі для стабільного формування доходів місцевих бюджетів. Зокрема, зміни у порядку зарахування окремих податків, коригування нормативів розподілу ПДФО та тимчасові податкові пільги ускладнюють довгострокове бюджетне планування.

Нестабільність нормативно-правової бази знижує передбачуваність бюджетної системи, що негативно впливає на інвестиційні процеси та ефективність управління фінансовими ресурсами на місцевому рівні.

Попри формальне розширення повноважень у межах реформи децентралізації, фінансова автономія багатьох громад залишається обмеженою. Це проявляється у високій залежності від міжбюджетних трансфертів, недостатній самостійності у формуванні податкової політики та обмеженому впливі на структуру доходів.

Така ситуація стримує розвиток місцевої ініціативи, зменшує мотивацію до нарощування власної дохідної бази та послаблює відповідальність органів місцевого самоврядування за ефективність фінансового менеджменту.

Питання виявлення та реалізації резервів зростання доходів місцевих бюджетів є одним із ключових напрямів удосконалення системи публічних фінансів України. Умови воєнного стану, макроекономічної нестабільності та структурних трансформацій економіки актуалізують необхідність пошуку додаткових джерел фінансових ресурсів для територіальних громад. Резерви зростання доходів місцевих бюджетів доцільно розглядати як сукупність економічних, інституційних, організаційних та фіскальних можливостей,

реалізація яких дозволяє збільшити обсяг власних і закріплених доходів без суттєвого підвищення податкового навантаження на економіку.

Одним із найважливіших резервів зростання доходів місцевих бюджетів є розширення податкової бази. У сучасних умовах значна частина економічної діяльності залишається недостатньо охопленою системою оподаткування, що зумовлює втрати бюджетних надходжень. Розширення бази оподаткування можливе за рахунок легалізації тіньової економіки, детінізації зайнятості та підвищення рівня офіційної реєстрації суб'єктів господарювання.

Особливе значення має повна ідентифікація платників податку на доходи фізичних осіб та єдиного податку. Легалізація трудових відносин дозволяє суттєво збільшити надходження ПДФО, який залишається основним джерелом доходів місцевих бюджетів. Крім того, детінізація малого бізнесу сприяє розширенню бази єдиного податку, що безпосередньо зміцнює фінансову спроможність громад.

Важливим резервом зростання доходів місцевих бюджетів є удосконалення системи податкового адміністрування. Йдеться про підвищення якості обліку платників податків, автоматизацію процесів нарахування та сплати податків, а також посилення контролю за повнотою їх надходження.

Запровадження цифрових технологій у податковій сфері, зокрема електронних сервісів, автоматизованих систем обміну інформацією та інтегрованих реєстрів, дозволяє мінімізувати адміністративні витрати, зменшити рівень корупційних ризиків та підвищити прозорість податкових процедур. Це, у свою чергу, сприяє зростанню добровільної сплати податків і зменшенню обсягів податкової заборгованості.

Місцеві податки і збори є важливим інструментом формування власної доходної бази територіальних громад. Резерви їх зростання пов'язані з удосконаленням механізмів адміністрування єдиного податку, податку на майно та земельних платежів.

Зокрема, підвищення ефективності оцінки нерухомого майна та земельних ресурсів дозволяє збільшити надходження податку на майно без підвищення податкових ставок. Водночас розширення бази оподаткування за рахунок повнішого обліку об'єктів нерухомості та земельних ділянок є важливим напрямом підвищення доходів місцевих бюджетів.

Єдиний податок також має значний резерв зростання, який полягає у розвитку малого та середнього підприємництва, спрощенні процедур ведення бізнесу та створенні сприятливого інвестиційного середовища на місцевому рівні.

Економічний розвиток територій є безпосереднім джерелом зростання доходів місцевих бюджетів. Збільшення кількості підприємств, створення нових робочих місць та зростання рівня зайнятості населення прямо впливають на надходження ПДФО та єдиного податку.

Важливим резервом є формування сприятливого інвестиційного клімату на місцевому рівні. Розвиток інфраструктури, підтримка інноваційних проєктів, створення індустріальних парків та залучення приватних інвестицій сприяють економічній активізації регіонів, що в перспективі забезпечує стабільне зростання податкових надходжень.

Суттєвим резервом підвищення ефективності доходів місцевих бюджетів є вдосконалення системи міжбюджетних відносин. Оптимізація механізмів горизонтального та вертикального вирівнювання дозволяє забезпечити більш справедливий розподіл фінансових ресурсів між територіальними громадами.

Важливим напрямом є підвищення прозорості та передбачуваності системи трансфертів, що дозволяє органам місцевого самоврядування більш ефективно планувати власні доходи та видатки. Одночасно необхідно стимулювати громади до нарощування власної дохідної бази шляхом зменшення надмірної залежності від дотацій вирівнювання.

Значний резерв зростання доходів місцевих бюджетів пов'язаний із більш ефективним використанням комунального майна та земельних

ресурсів. Належний облік об'єктів нерухомості, актуалізація нормативної грошової оцінки земель та запровадження сучасних механізмів оренди дозволяють суттєво збільшити надходження до бюджетів громад.

Крім того, ефективне управління комунальною власністю може стати додатковим джерелом ненадаткових доходів, зокрема через приватизацію, оренду та концесію об'єктів інфраструктури.

Важливим резервом є підвищення рівня податкової дисципліни платників податків та формування високої податкової культури. Це включає розвиток інформаційно-роз'яснювальної роботи, підвищення рівня довіри до податкових органів та забезпечення прозорості використання бюджетних коштів.

Зростання податкової свідомості населення та бізнесу сприяє добровільному виконанню податкових зобов'язань, що є одним із найефективніших способів збільшення доходів місцевих бюджетів без додаткового адміністративного навантаження.

РОЗДІЛ 3.

ОПТИМІЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ

3.1 Методи та інструменти підвищення ефективності акумуляції доходів місцевих бюджетів

В умовах поглиблення процесів фінансової децентралізації, посилення економічної нестабільності та значних викликів воєнного періоду питання підвищення ефективності формування доходів місцевих бюджетів набуває особливої актуальності. Ефективне управління доходною базою органів місцевого самоврядування є ключовою передумовою забезпечення фінансової автономії територіальних громад, стабільності бюджетної системи та створення умов для соціально-економічного розвитку регіонів. У сучасних умовах органи місцевого самоврядування повинні не лише забезпечувати стабільність надходжень, але й активно впроваджувати новітні методи фінансового менеджменту, цифрові технології та інструменти стратегічного планування.

Підвищення ефективності доходів місцевих бюджетів передбачає комплексне використання адміністративних, економічних, організаційних, інформаційних та інституційних інструментів. Основною метою таких заходів є забезпечення максимального рівня мобілізації доходів за умови оптимізації витрат на їх адміністрування, зниження рівня тінізації економіки та формування стабільної фінансової бази територіальних громад.

Одним із найбільш важливих методів підвищення ефективності доходів місцевих бюджетів є вдосконалення системи адміністрування місцевих податків і зборів. Адміністрування включає процеси обліку платників, нарахування податкових зобов'язань, контролю своєчасності сплати, проведення роз'яснювальної роботи, аналізу податкового потенціалу та прогнозування надходжень. Ефективність податкового адміністрування

безпосередньо впливає на рівень бюджетних надходжень, оскільки навіть незначне зростання рівня податкової дисципліни здатне забезпечити суттєве збільшення доходів місцевих бюджетів.

Особливого значення набуває цифровізація процесів адміністрування доходів. Впровадження електронних сервісів для платників податків, автоматизованих систем обліку, електронного документообігу та цифрових реєстрів дозволяє значно підвищити прозорість фінансових операцій і скоротити адміністративні витрати. Використання інформаційно-аналітичних платформ дає можливість органам місцевого самоврядування оперативно аналізувати динаміку надходжень, виявляти ризики недоотримання доходів та прогнозувати майбутні фінансові результати.

Одним із перспективних інструментів підвищення ефективності доходів є створення інтегрованих цифрових баз даних щодо об'єктів оподаткування. Насамперед це стосується земельних ресурсів, нерухомого майна та суб'єктів підприємницької діяльності. Наявність актуальної інформації дозволяє виявляти необліковані об'єкти, мінімізувати втрати бюджету та забезпечувати повноту податкових надходжень. У багатьох територіальних громадах України значні резерви збільшення доходів пов'язані саме з інвентаризацією земель та оновленням кадастрової інформації.

Важливим напрямом підвищення ефективності доходів місцевих бюджетів є вдосконалення системи прогнозування бюджетних надходжень. Якісне бюджетне прогнозування дозволяє органам місцевого самоврядування більш ефективно планувати фінансові ресурси, мінімізувати ризики дефіциту бюджету та забезпечувати стабільність фінансування місцевих програм. Для цього використовуються методи економічного аналізу, статистичного моделювання, факторного аналізу та сценарного прогнозування. Особливо актуальним є застосування середньострокового бюджетного планування, яке дозволяє враховувати довгострокові тенденції економічного розвитку громади.

Не менш важливим інструментом є активізація роботи з податковим боргом. Значна частина місцевих бюджетів втрачає потенційні доходи через несвоєчасну сплату податків та накопичення заборгованості. У зв'язку з цим органи місцевого самоврядування повинні здійснювати постійний моніторинг податкового боргу, співпрацювати з контролюючими органами та застосовувати превентивні механізми впливу на боржників. Ефективна система контролю дозволяє скорочувати обсяги заборгованості та забезпечувати стабільність надходжень до місцевих бюджетів.

Суттєву роль у забезпеченні ефективності доходів відіграє розвиток місцевої економіки та стимулювання підприємницької активності. Формування сприятливого інвестиційного клімату, підтримка малого та середнього бізнесу, створення індустріальних парків, розвиток інфраструктури та залучення інвестицій безпосередньо впливають на розширення податкової бази. Чим вищий рівень економічної активності на території громади, тим більшими є надходження від податку на доходи фізичних осіб, єдиного податку, плати за землю та інших місцевих платежів.

Одним із сучасних інструментів зміцнення доходної бази місцевих бюджетів є використання механізмів публічно-приватного партнерства. Співпраця органів місцевого самоврядування з бізнесом дозволяє залучати додаткові фінансові ресурси для реалізації інфраструктурних проєктів та розвитку територій. У результаті реалізації таких проєктів створюються нові робочі місця, збільшується економічна активність та розширюється база оподаткування.

Важливим резервом підвищення доходів місцевих бюджетів є легалізація трудових відносин та детінізація економіки. Значна частина потенційних бюджетних надходжень втрачається через виплату заробітної плати «в тіні», неофіційну зайнятість та приховування реальних доходів суб'єктами господарювання. Для вирішення цієї проблеми необхідне посилення міжвідомчої співпраці між органами місцевого самоврядування,

податковими органами, Державною службою з питань праці та іншими контролюючими структурами.

Особливу увагу слід приділити інструментам стратегічного управління фінансами територіальних громад. Формування фінансових стратегій розвитку громад дозволяє визначати пріоритетні напрями мобілізації доходів, оцінювати фінансові ризики та розробляти механізми підвищення бюджетної стійкості. У сучасних умовах стратегічне фінансове планування стає необхідною умовою забезпечення ефективності місцевих бюджетів.

Важливим методом підвищення ефективності доходів є оптимізація управління комунальним майном. Раціональне використання об'єктів комунальної власності, передача майна в оренду, ефективне управління комунальними підприємствами та продаж невикористовуваних активів дозволяють формувати додаткові джерела доходів місцевих бюджетів. Водночас недостатня ефективність управління комунальним сектором часто призводить до втрат фінансових ресурсів та зростання навантаження на місцеві бюджети.

У сучасних умовах дедалі більшого значення набувають грантові механізми та міжнародна фінансова підтримка. Територіальні громади активно залучають кошти міжнародних організацій, фондів та програм технічної допомоги для реалізації проєктів розвитку інфраструктури, цифровізації, енергоефективності та соціальної сфери. Хоча грантові ресурси не належать безпосередньо до податкових надходжень, вони дозволяють зменшити навантаження на місцеві бюджети та створюють умови для довгострокового економічного розвитку громад.

Одним із найбільш ефективних інструментів сучасного фінансового управління є використання системи моніторингу та оцінки ефективності доходів місцевих бюджетів. Така система повинна включати аналіз динаміки доходів, структури податкових надходжень, рівня податкової спроможності громади, частки власних доходів у структурі бюджету та рівня залежності від міжбюджетних трансфертів. Регулярне проведення фінансового моніторингу

дозволяє своєчасно виявляти проблеми та приймати обґрунтовані управлінські рішення.

Важливим елементом підвищення ефективності доходів є підвищення фінансової грамотності населення та платників податків. Проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи сприяє формуванню податкової культури, підвищенню рівня добровільної сплати податків та зміцненню довіри до органів місцевого самоврядування. Особливого значення набуває прозорість використання бюджетних коштів, оскільки громадяни більш охоче сплачують податки за умови розуміння напрямів їх використання.

Таким чином, підвищення ефективності доходів місцевих бюджетів потребує комплексного підходу, що поєднує вдосконалення податкового адміністрування, цифровізацію фінансових процесів, розвиток місцевої економіки, стратегічне фінансове планування та підвищення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування. Реалізація зазначених заходів дозволить забезпечити фінансову стійкість територіальних громад, зміцнити їхню економічну самостійність та створити передумови для сталого розвитку в умовах сучасних економічних викликів.

3.2 Використання внутрішніх та зовнішніх резервів зростання доходів місцевих бюджетів в Україні

В умовах затяжної військової агресії проти України питання підвищення ефективності формування доходів місцевих бюджетів стало одним із ключових напрямів забезпечення фінансової стабільності територіальних громад. Саме місцеві фінанси сьогодні відіграють важливу роль у підтриманні безперервного надання базових публічних послуг, забезпеченні життєдіяльності громад та створенні передумов для економічного відновлення регіонів. Проведений аналіз засвідчив, що воєнні дії, переміщення підприємств, трансформація ринку праці, ускладнення логістичних процесів і масштабні міграційні зміни суттєво вплинули на

структуру та обсяги надходжень до місцевих бюджетів. Разом із цим кризовий період продемонстрував не лише наявні недоліки бюджетної системи, а й значні резерви для зміцнення фінансової бази громад, які раніше використовувалися недостатньо активно [38, с. 98]. За умов нестабільного соціально-економічного середовища особливої актуальності набуває впровадження таких фінансових механізмів, які дозволять органам місцевого самоврядування зберігати фінансову стійкість, оперативно адаптуватися до нових викликів та ефективно залучати додаткові ресурси.

Крім того, у післявоєнний період пріоритетними напрямками фінансової політики мають стати зміцнення податкової автономії територіальних громад, розширення їхнього внутрішнього фінансового потенціалу та вдосконалення системи адміністрування платежів за землю й нерухомість. Формування стійкої власної доходної бази є необхідною передумовою для того, щоб громади могли ефективно брати участь у процесах відновлення територій, забезпечувати сталий соціально-економічний розвиток і результативно управляти змінами на місцевому рівні. Результати проведеного дослідження свідчать, що підвищення ефективності формування доходів місцевих бюджетів можливе насамперед через посилення ролі власних надходжень, зокрема шляхом активнішого використання податкових і неподаткових інструментів. Водночас динаміка зростання таких доходів значною мірою залежить від здатності органів місцевого самоврядування впроваджувати комплексний управлінський підхід, забезпечувати прозорість фінансового адміністрування та налагоджувати ефективну взаємодію з органами державної влади. Воєнний період продемонстрував, що навіть за умов скорочення податкової бази громади можуть підвищувати рівень бюджетних надходжень завдяки покращенню обліку платників, цифровізації адміністративних процесів, розвитку електронних сервісів і перегляду правил управління комунальним майном. Ті територіальні громади, які своєчасно адаптували місцеву нормативну базу до нових економічних умов, змогли

отримати додаткові бюджетні переваги, підтримати активність малого бізнесу та забезпечити відносну стабільність фінансових надходжень.

Одним із найбільш вагомих резервів збільшення доходної бази місцевих бюджетів залишається податок на доходи фізичних осіб, який традиційно формує близько 40 % усіх надходжень місцевих бюджетів. В умовах воєнного стану, активних внутрішніх переміщень населення та поширення дистанційних форматів праці особливої актуальності набуває необхідність забезпечення тіснішого зв'язку платника податків із тією територіальною громадою, де він фактично проживає та користується місцевою інфраструктурою і послугами.

На нашу думку, сучасні умови вимагають суттєвого перегляду чинного механізму зарахування ПДФО до місцевих бюджетів. Доцільним є перехід від принципу прив'язки податку до місця реєстрації роботодавця до моделі, за якої надходження спрямовуються за місцем постійного проживання працівника, тобто за принципом «податок слідує за платником». Такий підхід відповідає засадам фіскальної справедливості, оскільки саме громада проживання забезпечує фінансування інфраструктури та суспільних послуг, якими користується платник податку.

Мешканці громад щоденно використовують місцеві дороги, заклади освіти та охорони здоров'я, громадський транспорт, комунальні та адміністративні послуги. Водночас значна частина сплаченого ними ПДФО нині надходить до бюджетів тих громад, де юридично зареєстровані роботодавці, а не до територій фактичного проживання працівників. У результаті громади, що несуть основне навантаження із забезпечення населення соціальними та інфраструктурними послугами, нерідко не отримують відповідного фінансового ресурсу для покриття цих витрат [39, с. 277].

Сучасний механізм розподілу ПДФО формує суттєвий дисбаланс між територіальними громадами, оскільки основна частина податкових надходжень концентрується у бюджетах великих міст та промислових

центрів, де юридично зареєстровані підприємства. Водночас прилеглі громади, які фактично виконують функції «спальних» районів, забезпечують проживання значної кількості працівників і несуть підвищене навантаження на соціальну, транспортну та комунальну інфраструктуру, проте не мають достатнього фінансового забезпечення через обмеженість власної податкової бази.

Запровадження механізму зарахування ПДФО за місцем фактичного проживання платника дозволило б усунути наявні диспропорції у розподілі фінансових ресурсів між громадами. Такий підхід сприятиме більш справедливому перерозподілу податкових надходжень та забезпечить територіальні громади необхідними фінансовими ресурсами для утримання інфраструктури, надання публічних послуг і підтримання належного рівня життєдіяльності населення.

Рис.3.1 Переваги прив'язки ПДФО до місця постійного проживання платника податку

Джерело: узагальнено автором

Запровадження механізму зарахування податку відповідно до місця проживання платника сприятиме більш справедливому розподілу податкових

надходжень між територіальними громадами. Такий підхід забезпечить тісніший взаємозв'язок між обсягом фінансових ресурсів, які отримує місцевий бюджет, та фактичним навантаженням на об'єкти комунальної інфраструктури, систему охорони здоров'я, освіти, транспортне забезпечення й інші суспільні послуги, якими щоденно користуються мешканці громади.

Реалізація зазначених змін також створить для органів місцевого самоврядування додаткову фінансову мотивацію щодо стимулювання офіційної реєстрації місця проживання громадян. Це, своєю чергою, позитивно вплине на якість демографічного та соціального обліку населення, а також сприятиме більш точному плануванню бюджетних видатків і розвитку територій. Для ефективного впровадження такого механізму необхідно забезпечити комплексний підхід, який передбачатиме проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення, надання консультаційної підтримки роботодавцям, спрощення процедур реєстрації податкової адреси, а також посилення взаємодії між органами місцевого самоврядування, центрами зайнятості та територіальними підрозділами ДПС України.

Одним із пріоритетних напрямів зміцнення фінансової стійкості місцевих бюджетів є скорочення масштабів тіньової зайнятості та протидія практиці виплати неофіційної заробітної плати, так званих «зарплат у конвертах» [40, с. 13]. Актуальність цієї проблеми значно посилилася в умовах воєнного стану, коли на органи місцевого самоврядування покладається додаткове навантаження, пов'язане із забезпеченням функціонування критичної інфраструктури, фінансуванням соціальної підтримки населення та збереженням економічної стабільності територіальних громад. За таких умов навіть часткова втрата потенційних податкових надходжень негативно впливає на фінансові можливості місцевих бюджетів та обмежує здатність громад ефективно реагувати на сучасні виклики.

Виплата заробітної плати без офіційного відображення у бухгалтерському та податковому обліку призводить до значних прямих втрат для місцевих бюджетів. У результаті територіальні громади недоотримують надходження від основних бюджетоутворюючих джерел — податку на доходи фізичних осіб та єдиного податку, що сплачується фізичними особами-підприємцями. Саме ці платежі становлять основу фінансової самостійності громад та забезпечують можливість фінансування закладів освіти й охорони здоров'я, утримання комунальної інфраструктури, а також реалізації соціально важливих і інфраструктурних проєктів.

Поширення неофіційної зайнятості водночас спричиняє додаткове навантаження на соціальну сферу. Працівники, які не мають офіційного працевлаштування, фактично позбавляються належного соціального захисту, гарантій пенсійного забезпечення та страхових виплат, через що значно частіше потребують підтримки з боку органів місцевого самоврядування.

Ефективне подолання проблеми «зарплат у конвертах» потребує комплексного та системного підходу, який має поєднувати контрольні механізми, економічні стимули та активну інформаційно-роз'яснювальну роботу. Особливе значення у цьому процесі належить посиленню аналітичного потенціалу територіальних органів Державної податкової служби України. Йдеться насамперед про впровадження ризик-орієнтованих методів аналізу для виявлення невідповідностей між офіційно задекларованими доходами підприємств та фактичними масштабами їх господарської діяльності. Важливим інструментом у цьому напрямі є перехресна перевірка інформації з різних джерел, зокрема даних податкової звітності роботодавців, банківських операцій, відомостей Пенсійного фонду України та інформації з електронних державних реєстрів.

Поряд із посиленням контрольних заходів важливим напрямом залишається впровадження ефективних стимулюючих механізмів для легалізації трудових відносин. Доцільним є розширення програм підтримки та заохочення суб'єктів господарювання, які сумлінно виконують податкові

зобов'язання, а також спрощення адміністративних процедур, пов'язаних з оформленням працівників і поданням звітності. Розвиток електронних сервісів, автоматизація податкового адміністрування та скорочення бюрократичних процедур сприятимуть тому, що офіційне працевлаштування стане для роботодавців більш зручним, прозорим і економічно доцільним.

Не менш важливим елементом боротьби з тіньовою зайнятістю є активізація інформаційно-комунікаційної діяльності. Проведення системної роз'яснювальної роботи серед населення щодо переваг легальної праці — зокрема забезпечення трудових прав, формування страхового стажу, доступу до соціальних гарантій і пенсійного забезпечення — сприятиме підвищенню рівня фінансової та соціальної свідомості громадян. Водночас роботодавці мають бути належним чином поінформовані про можливі наслідки використання неофіційних схем оплати праці, включаючи значні штрафні санкції, репутаційні ризики та юридичну відповідальність.

Особливого значення набуває налагодження ефективної взаємодії між органами місцевого самоврядування, службами зайнятості та громадськими організаціями, діяльність яких спрямована на захист трудових прав населення. Координація їхніх дій створює можливості для більш результативного виявлення випадків прихованої зайнятості, проведення профілактичної роботи, організації спільних перевірок і розроблення легальних механізмів працевлаштування для соціально вразливих категорій громадян.

Отже, подолання практики виплати «зарплат у конвертах» слід розглядати не лише як інструмент збільшення доходів місцевих бюджетів, а і як важливий стратегічний напрям зміцнення соціальної та економічної стійкості територіальних громад. Легалізація трудових відносин сприятиме підвищенню рівня соціального захисту населення, формуванню прозорого конкурентного бізнес-середовища та посиленню фінансової спроможності органів місцевого самоврядування. Комплексне поєднання контрольних, стимулюючих та інформаційно-просвітницьких заходів дозволить суттєво

скоротити масштаби тінізації ринку праці, що, своєю чергою, стане важливим джерелом зміцнення доходної бази місцевих бюджетів як у період воєнного стану, так і в умовах післявоєнного відновлення економіки.

Активізація підприємницької діяльності, створення нових робочих місць, підтримка офіційної реєстрації суб'єктів господарювання на території громади та залучення інвестицій є важливими напрямками зміцнення фінансової спроможності місцевих бюджетів. Досягнення цих цілей можливе завдяки реалізації комплексу цілеспрямованих заходів, серед яких особливе місце займає впровадження місцевих програм підтримки бізнесу, сформованих на основі довгострокових стратегій розвитку територіальних громад. Такі програми мають передбачати системну інституційну підтримку підприємців, забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів влади, модернізацію критичної інфраструктури та формування стабільного й прогнозованого бізнес-середовища.

Особливо важливим у сучасних умовах є сприяння розвитку малого підприємництва, оскільки саме малий бізнес характеризується високою адаптивністю до змін економічного середовища та здатністю швидко реагувати на кризові виклики. Удосконалення умов функціонування спрощеної системи оподаткування дозволить суб'єктам малого підприємництва легально працевлаштовувати працівників без надмірного фінансового навантаження, що сприятиме детінізації ринку праці та розширенню бази оподаткування.

Підтримка малого бізнесу є одним із найбільш результативних механізмів посилення фінансової основи територіальних громад, оскільки зростання кількості офіційно зареєстрованих підприємців безпосередньо впливає на збільшення надходжень від єдиного податку та податку на доходи фізичних осіб. Створення нових суб'єктів господарювання та робочих місць забезпечує розширення фонду офіційної оплати праці, а отже — стабільне наповнення місцевих бюджетів основними бюджетоформуючими податками.

Формування сприятливого середовища для розвитку малого підприємництва також позитивно впливає на активізацію місцевого ринку товарів і послуг, створюючи так званий мультиплікативний економічний ефект. Успішний розвиток одного бізнесу стимулює появу нових суб'єктів господарювання, що сприяє збільшенню обсягів фінансових потоків та економічної активності всередині громади. Зростання внутрішнього обігу капіталу, своєю чергою, забезпечує додаткові надходження до місцевих бюджетів у вигляді податків і зборів.

На відміну від великих корпорацій, малі підприємства здебільшого спрямовують отримані прибутки на розвиток діяльності саме в межах територіальної громади. Вони активно співпрацюють із місцевими постачальниками та підрядниками, орендують комунальне майно, користуються місцевими послугами та створюють стабільний попит на продукцію й ресурси всередині громади. У результаті навіть відносно невеликі за обсягом підприємства формують постійні та передбачувані надходження до місцевих бюджетів через сплату єдиного податку, орендної плати, земельного податку та інших обов'язкових платежів.

Підтримка малого підприємництва має вагомий позитивний вплив не лише на економічну, а й на соціальну сферу розвитку територіальних громад. Створення нових робочих місць сприяє зменшенню відтоку працездатного населення, дозволяючи зберігати людський капітал у межах громади. Це, своєю чергою, стимулює зростання споживчої активності, підвищення платоспроможного попиту населення та загальне пожвавлення місцевої економіки.

Наявність економічно активного населення створює передумови для подальшого розвитку інфраструктури та розширення ринку послуг, що позитивно позначається як на фінансовому стані місцевих бюджетів, так і на рівні добробуту мешканців громади. Таким чином, розвиток малого бізнесу забезпечує не короткостроковий, а довготривалий ефект, формуючи

стабільну фінансову основу для функціонування органів місцевого самоврядування.

У цілому підтримка малого підприємництва є одним із найбільш результативних інструментів зміцнення фінансової спроможності територіальних громад, оскільки поєднує економічний, соціальний та інституційний аспекти розвитку. Кожен новий або успішно функціонуючий суб'єкт малого бізнесу сприяє підвищенню фінансової стійкості громади, а зростання підприємницької активності безпосередньо трансформується у збільшення бюджетних надходжень. Це створює можливості для більш ефективного планування видатків, реалізації інфраструктурних проєктів та забезпечення населення якісними публічними послугами.

Суттєву роль у зміцненні фінансової спроможності територіальних громад відіграє розвиток програм релокації підприємств. У період воєнного стану значна кількість суб'єктів господарювання перемістила свою діяльність до більш безпечних регіонів, що створило для приймаючих громад додаткові можливості щодо розширення податкової бази та збільшення бюджетних надходжень. Практика показала, що найбільш ефективних результатів досягли ті громади, які змогли забезпечити бізнесу зрозумілі, прозорі та сприятливі умови для адаптації й ведення діяльності на новій території.

Успішний досвід громад у період війни засвідчив важливість комплексного супроводу релокованих підприємств. Йдеться про надання виробничих площ, сприяння в оформленні оренди або переоформленні майнових прав, консультаційну та інформаційну підтримку, а також допомогу у доступі до державних програм фінансування й підтримки бізнесу. Завдяки таким заходам місцеві бюджети отримували додаткові доходи не шляхом посилення податкового навантаження, а через створення умов, які стимулювали розвиток підприємницької діяльності та забезпечували збереження економічної активності на території громади.

В умовах воєнного та післявоєнного розвитку одним із найважливіших чинників забезпечення фінансової стійкості територіальних громад залишається формування довіри між органами місцевого самоврядування, бізнесом і населенням. За умови, коли місцева влада демонструє відкритість, прозорість та відповідальність у своїй діяльності, суб'єкти господарювання та громадяни більш охоче співпрацюють із громадою, легалізують економічну діяльність, сплачують податки та долучаються до реалізації місцевих ініціатив і громадських обговорень.

У зв'язку з цим оптимізацію доходів місцевих бюджетів доцільно розглядати не лише як суто фінансово-технічний процес, а як результат ефективного управління, якісної комунікації та здатності органів влади діяти в інтересах мешканців громади. Територіальні громади, які зможуть побудувати конструктивну взаємодію з населенням і бізнесом, матимуть вищий рівень економічної стійкості та кращі перспективи розвитку в довгостроковому періоді.

Водночас реалізація таких підходів переважно не потребує значних додаткових фінансових ресурсів, однак вимагає від органів місцевого самоврядування системності у роботі, належного рівня організаційної дисципліни та послідовності у прийнятті управлінських рішень.

На нашу думку, пріоритетними напрямками фінансової політики органів місцевого самоврядування повинні стати зміцнення податкової автономії територіальних громад, розширення їхнього внутрішнього фінансового потенціалу та вдосконалення системи адміністрування платежів за землю й нерухоме майно. Саме формування стабільної власної доходної бази створює необхідні передумови для того, щоб громади могли ефективно виконувати функції суб'єктів відновлення територій, забезпечувати сталий соціально-економічний розвиток і результативно управляти трансформаційними процесами на місцевому рівні.

Ще одним перспективним резервом збільшення доходів місцевих бюджетів є податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

Наразі для фізичних осіб його нарахування здійснюється залежно від площі нерухомості, що перевищує встановлені законодавством межі: для квартир — понад 60 кв. м, а для житлових будинків — понад 120 кв. м [22]. Водночас чинний механізм оподаткування не враховує реальну ринкову вартість об'єктів нерухомості, їх технічний стан, функціональне призначення або рівень ринкової активності в конкретному регіоні.

На нашу думку, доцільним є вдосконалення законодавчого механізму справляння цього податку шляхом запровадження більш гнучких та економічно обґрунтованих підходів до оцінювання нерухомості, орієнтованих насамперед на її ринкову вартість. Такий підхід дозволить сформувати більш справедливу податкову базу, забезпечить зростання надходжень до місцевих бюджетів та сприятиме підвищенню рівня фіскальної справедливості у сфері місцевого оподаткування.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна стверджувати, що оптимізація доходів місцевих бюджетів в умовах воєнного та післявоєнного періоду повинна базуватися не на посиленні фіскального тиску, а на модернізації системи управління місцевими фінансами, цифровізації адміністративних процесів, удосконаленні податкового адміністрування, підтримці економічної активності та раціональному використанні внутрішнього ресурсного потенціалу територіальних громад. Саме комплексний підхід до формування доходної бази здатний забезпечити довгострокову фінансову стійкість місцевого самоврядування.

Практика свідчить, що громади, які вже сьогодні впроваджують сучасні механізми управління бюджетними ресурсами, підтримують розвиток підприємництва, стимулюють легалізацію економічної діяльності та активно використовують цифрові інструменти, у післявоєнний період матимуть суттєві конкурентні переваги. Такі території зможуть виступати осередками економічного відновлення, залучення інвестицій та регіонального розвитку.

У цьому контексті оптимізація доходів місцевих бюджетів набуває значення не лише інструменту забезпечення фінансової стабільності, а й

важливої передумови формування конкурентоспроможної, соціально орієнтованої та стійкої моделі місцевого розвитку. Саме ефективне управління фінансовими ресурсами територіальних громад створюватиме основу для повоєнного відновлення України, підвищення якості життя населення та забезпечення подальшого соціально-економічного поступу держави.

Оптимізація доходної частини місцевих бюджетів у період воєнних дій та подальшого післявоєнного відновлення є одним із ключових завдань забезпечення фінансової стійкості територіальних громад, зміцнення їхньої інституційної спроможності та підтримання макроекономічної стабільності держави загалом. Особливість сучасного етапу полягає у необхідності одночасного вирішення короткострокових завдань, пов'язаних із мобілізацією наявних фінансових ресурсів і реагуванням на виклики воєнної економіки, та формування передумов для довгострокового і стабільного фінансового розвитку територій.

За таких умов органи місцевого самоврядування мають не лише підвищувати ефективність адміністрування традиційних джерел доходів, а й здійснювати комплексну інституційну модернізацію системи управління місцевими фінансами. Особливого значення набувають забезпечення прозорості бюджетних процесів, цифровізація адміністративних процедур, удосконалення механізмів управління ресурсами та формування сприятливого інвестиційного середовища, здатного стимулювати економічну активність і залучення капіталу до розвитку територіальних громад.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було здійснено комплексний аналіз теоретичних і практичних аспектів формування доходів місцевих бюджетів України, визначено основні проблеми їх функціонування та обґрунтовано напрями оптимізації доходної бази територіальних громад в умовах фінансової децентралізації та воєнного стану.

У першому розділі роботи досліджено теоретичні основи формування доходів місцевих бюджетів, розкрито їх економічну сутність, функції та класифікацію. Встановлено, що доходи місцевих бюджетів є важливим елементом системи публічних фінансів і основою фінансової автономії органів місцевого самоврядування. Узагальнення наукових підходів дозволило визначити, що доходи місцевих бюджетів одночасно виступають економічною категорією, системою фінансових відносин та матеріальною базою забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад. Визначено, що ключовими джерелами формування доходної бази місцевих бюджетів є податкові надходження, неподаткові доходи та міжбюджетні трансфери, а ефективність їх формування безпосередньо залежить від рівня фінансової самостійності територіальних громад і державної бюджетної політики.

У ході дослідження встановлено, що процеси фінансової децентралізації позитивно вплинули на зміцнення фінансової спроможності місцевого самоврядування, розширення власної дохідної бази та підвищення ролі місцевих податків і зборів у структурі бюджетних надходжень. Водночас виявлено, що сучасна система формування доходів місцевих бюджетів характеризується значною залежністю від міжбюджетних трансфертів, недостатнім рівнем диверсифікації джерел доходів та високою концентрацією надходжень від податку на доходи фізичних осіб.

У другому розділі проведено аналіз динаміки та структури доходів місцевих бюджетів України. Результати дослідження показали, що упродовж останніх років спостерігається загальна тенденція до зростання обсягів доходів місцевих бюджетів, що стало наслідком реформ бюджетної децентралізації та розширення фінансових повноважень органів місцевого самоврядування. Разом із тим встановлено, що воєнний стан, скорочення економічної активності, міграційні процеси та зменшення податкової бази негативно вплинули на фінансову стійкість територіальних громад.

Проведений аналіз структури доходів місцевих бюджетів засвідчив домінування податку на доходи фізичних осіб у формуванні доходної бази місцевих бюджетів, що створює ризики надмірної залежності бюджетної системи від одного джерела надходжень. Водночас значна частка міжбюджетних трансфертів свідчить про збереження фінансової залежності місцевих бюджетів від державного бюджету. Визначено, що однією з головних проблем сучасної системи місцевих фінансів є недостатній рівень використання власного податкового потенціалу територіальних громад.

У роботі також досліджено ефективність адміністрування доходів місцевих бюджетів. Встановлено, що важливими складовими системи адміністрування є облік бюджетних надходжень, прогнозування доходів, контроль за повнотою та своєчасністю сплати платежів, аналітична робота, інформаційно-консультативна підтримка платників податків та цифровізація бюджетних процесів. Доведено, що ефективне адміністрування доходів дозволяє забезпечити стабільність бюджетних надходжень, підвищити рівень податкової дисципліни та зменшити втрати фінансових ресурсів.

Особливу увагу приділено процесам цифровізації системи адміністрування доходів місцевих бюджетів. Встановлено, що впровадження електронних сервісів, автоматизованих систем обліку, цифрових реєстрів та інформаційно-аналітичних платформ сприяє підвищенню прозорості бюджетних процесів, скороченню адміністративних витрат і покращенню якості управління фінансовими ресурсами територіальних громад.

У третьому розділі досліджено основні напрями оптимізації формування доходів місцевих бюджетів України та визначено внутрішні й зовнішні резерви їх зростання. Обґрунтовано, що підвищення ефективності доходів місцевих бюджетів потребує комплексного підходу, який поєднує вдосконалення податкового адміністрування, розвиток місцевої економіки, стратегічне фінансове планування та активне використання сучасних цифрових технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верховна Рада України. (2010). Бюджетний кодекс України №2456-VI. URL: [http:// zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=a&find=1&typ=21](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=a&find=1&typ=21)
2. Миськів Г. Бюджетна система: теоретичні та практичні аспекти (у схемах і таблицях): навчальний посібник. Львів: Растр-7, 2020. 272 с. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/ budget/cons/2024/>
3. Закон України: Про місцеве самоврядування в Україні № 280/97-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%- 80#Text>
4. Міністерство фінансів України. Бюджет України 2021 рік: статистичний збірник. Київ, 2022. 279 с. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2021.pdf
5. Публічний звіт голови державної казначейської служби України 2025, URL: [https:// www.treasury.gov.ua/](https://www.treasury.gov.ua/)
6. Валовий внутрішній продукт. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/ gdp/2024/>
7. Онищук, І. Аналітичний огляд: місцеві бюджети під тиском війни — підсумки першого півріччя 2025 року. URL: [https:// www.decentralization.ua/news/19996](https://www.decentralization.ua/news/19996)
8. Верховна Рада України. (2010). Податковий кодекс України № 2755-VI. URL: <https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
9. Бюджетна система: навч. посіб. / Н. І. Климаш, К. В. Багацька, І. В. Дем'яненко та ін.; за заг. ред. Т. А. Говорушко. Львів: "Магнолія 2006", 2014. 296 с. URL: <http://moodle.nati.- org.ua/mod/resource/view.php?id=14662>
10. Лободіна З.М. Проблеми та перспективи реформування бюджетної системи в Україні. Збірник тез доповідей Другої Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції: Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків. URL:

<https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/13719/1/%d0%9b%d0%be%d0%b1%d0%be%d0%b4%d1%96%-d0%bd%d0%b0.pdf>

11. Михайлюк О. ПДФО з військових передадуть з місцевих бюджетів на потреби армії — Рада ухвалила закон. URL: <https://parlament.ua/news/pdfo-z-vijskovih-peredadut-z-miscevih-byudzhativ-na-potrebi-armii-rada-uhvalilazakon/>

12. Савичук О. Як працює місцеве самоврядування в умовах воєнного стану-? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/03/23/7333907/>.

13. Тарасенко Д., Тарасенко О., Кочержина О. Доходи та видатки місцевих бюджетів: сучасні виклики. Економіка та суспільство. 2024. Випуск 68. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-192>

14. Давиденко О.О. Правові основи формування доходів місцевих бюджетів в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 5. С. 258–260.

15. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. Київ: Знання-прес, 2002. 495 с.

16. Янковський В. А., Шендригоренко М. Т. Доходи місцевих бюджетів в Україні: сутнісна складова та сучасний стан у рамках реформи бюджетної децентралізації. Бізнес Інформ. 2020. №11. С. 331–337.

17. Кульчицький М.І. Тенденції та проблеми формування доходів місцевих бюджетів. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. Придніпровська державна академія будівництва та архітектури. 2017. Випуск 3 (08). С. 296–301.

18. Коренюк Л.В. Особливості формування місцевих бюджетів на регіональному рівні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 17. С. 662–664.

19. Письменний В.В. Доходи місцевих бюджетів : теоретична концептуалізація і практика формування: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. ТНЕУ Тернопіль, 2019. 514 с.

20. Тарасюк М. В., Сироветник О. С. Доходи бюджету в системі соціально-економічного розвитку України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 21(2). С. 93–97.

21. Макогон В.Д. Бюджетна стратегія держави : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 364 с.

22. Бюджетна система. Підручник. за ред. д. е. н., проф. В. Г. Дем'янишина, д. е. н., проф. О. П. Кириленко та д. е. н., проф. З. М. Лободіної. Тернопіль : ЗУНУ, 2020. 626 с.

23. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія / за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: ГлобусПресс, 2018. 354 с

24. Павлюк К.В. Формування доходів місцевих бюджетів. Фінанси України. 2006. № 4. С. 24–37.

25. Бондарук Т.Г., Мельничук І.О. Роль міжбюджетних трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів України. Статистика України. 2015. № 4. С. 46–52.

26. Батажок С.Г. Проблеми формування доходів місцевих бюджетів за умов підвищення самостійності регіонів. Формування ринкових відносин в Україні. 2015. №5 (105). С. 142–148.

27. Першко Л. О. Теоретико-методологічні аспекти зміцнення та розвитку місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації : монографія. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2020. 316 с.

28. Лещух І. В. Доходи місцевих бюджетів в умовах війни: трансформація структури та перспективи подальшого формування. Бізнес Інформ. 2022. № 4. С. 74–82.

29. Сидор І. Власні і закріплені доходи місцевих бюджетів: проблеми формування та резерви зростання. Вісник ТНЕУ. 2014. № 3. С. 20–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2014_3_4

30. Управління фінансами територіальних громад: теорія і практика
Монографія: / за ред. О. П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 280 с. URL:
<http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/46227>

31. Сидор І.П., Коваль С.Л. Фінансові аспекти функціонування
територіальних громад: теоретико-концептуальний зріз. Економічні студії.
2021. № 1 (31). С. 130–137. 20. Бюджетний Кодекс України від 08.07.2010 №
2456-17 (Із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

32. Конституція України. URL: [www. http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) 22.
Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (Із змінами). URL:
<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>

33. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України. № 280/97-ВР
від 21.05.1997. URL:
[https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97- %D0%B2%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text)

34. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України.
№ 157-VIII від 05.02.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/157-19>.

35. Про місцеві державні адміністрації : Закон України. № 586-XIV від
09.04.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>

36. Про Державний бюджет України на 2025 р.: Закон України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text>

37. Бюджетний кодекс України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

38. Податковий кодекс України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

39. Кабінет Міністрів України. Про затвердження порядків та умов
надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам : постанова.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

40. Міністерство фінансів України. Про бюджетну класифікацію :
наказ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

41. Міністерство фінансів України. Про затвердження нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку в державному секторі : наказ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

42. Державна казначейська служба України. Про затвердження порядку казначейського обслуговування місцевих бюджетів : наказ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

43. Рахункова палата України. Про організацію державного фінансового контролю : нормативні документи. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

44. Грубник О.М. Доходи місцевих бюджетів та їх оптимізація. Актуальні аспекти сучасної статистичної науки і практики : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. пам'яті проф. А.З.Підгорного, 12 червня 2026 р. Одеса: ОНЕУ, 2026.

45. Міжбюджетні трансфerti (освітня субвенція, базова, реверсна та додаткова дотації) на 2025 рік: додаток № 5 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 р.». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text>

46. Міжбюджетні трансфerti (освітня субвенція, базова, реверсна та додаткова дотації) на 2026 рік: додаток № 5 до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2026 р.». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57325>.

47. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 рр.: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

48. Славкова А., Вороновська Д. Доходи місцевих бюджетів України у забезпеченні потреб територіальних громад та зміцненні обороноздатності в умовах воєнного стану. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». 2024. № 2 (112), С. 32-40. URL: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-2-5>

49. Новосад А. Правове регулювання формування дохідної частини місцевих бюджетів / Фінанси та облік в умовах глобальної невизначеності та

без пекових викликів: збірник матер. Всеукр. наук.-практ. конф. студ. і молод. вчених (м. Тернопіль, 27 травня 2025 р.). Ч. 2. Тернопіль: ЗУНУ. 2025 р. С. 103–106

50. Новосад А. Практичні аспекти формування доходів місцевих бюджетів України / Фінансове забезпечення сталого розвитку: збірник наукових праць. Вип. 5. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. С. 33–35.